

**ДЕРЖАВНА СЛУЖБА СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СТАТИСТИКИ,
ОБЛІКУ ТА АУДИТУ**

**КАФЕДРА ЕКОНОМІКИ ТА МЕНЕДЖМЕНТУ
ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЛЬНОСТІ**

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з навчальної дисципліни

ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ

Київ
2021 рік

Опорний конспект з дисципліни «Основи економічної науки» для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальностей / Укладач Т. М. Булах. Київ: НАСООА, 2021. 61 с.

Укладач: Булах Т.М., доцент кафедри економіки та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності, к.е.н., доцент

Рецензенти: к.е.н., доц. Голубова Г.В., доцент кафедри статистики та математичних методів в економіці;

к.е.н., доц. Іващенко О.А., завідувач кафедри економіки та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності.

Затверджено на засіданні кафедри економіки та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності

Протокол від «27» серпня 2021 року № 1

Схвалено Вченою радою фінансово-економічного факультету НАСООА

Протокол від «30» серпня 2021 року № 1

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
ТЕМА 1. Економіка як наука.....	5
ТЕМА 2. Рушійні сили економічного розвитку.....	10
ТЕМА 3. Економічні системи суспільства. Власність.....	18
ТЕМА 4. Форми організації суспільного виробництва.....	26
ТЕМА 5. Теорія грошей.....	29
ТЕМА 6. Ринок і механізм його функціонування.....	35
ТЕМА 7. Підприємництво і підприємство.....	43
ТЕМА 8. Доходи населення і його соціальний захист.....	47
ТЕМА 9. Економічна роль держави в ринковій економіці.....	54
ТЕМА 10. Сучасне світове господарство.....	56
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	60

ПЕРЕДМОВА

Сучасний етап економічного розвитку вимагає від спеціаліста глибокого знання основ економічної науки, компетентного та творчого застосування теоретичних положень в економічному аналізі для вибору раціональних економічних рішень та ефективного використання ресурсів в умовах соціально орієнтованої ринкової економіки України.

Економічні погляди людей зародилися в умовах первісного суспільства, виникнення економічної науки зайняло тривалий історичний період.

На відміну від наук, що вивчають закони розвитку природи, таких як фізика, хімія та інші науки, економічна наука є суспільною наукою, що вивчає людське суспільство. Вона досліджує поведінку людей, які займаються виробництвом, розподілом, обміном та споживанням матеріальних благ у суспільстві.

Економічні закони, розкриті економічною наукою, використовуються людьми для вироблення економічної політики, тобто економічної поведінки. Люди шляхом пізнання економічних законів роблять вибір для вирішення економічних проблем з урахуванням ефективного використання ресурсів, досягнення найбільших результатів із найменшими витратами.

Економічна наука виступає основою економічної політики як застосування економічних законів для вдосконалення виробництва та підвищення рівня добробуту населення. На основі аналізу економічних процесів здійснюється політика державного регулювання виробництва з метою забезпечення економічного зростання за високої зайнятості робочої сили та сталого рівня цін.

ТЕМА 1. Економіка як наука

План

1. Виникнення та основні етапи розвитку економічних знань
2. Предмет економічної науки
3. Методи економічних досліджень. Економічні закони
4. Функції економічної науки. Економічна політика

Економічна наука як система теоретичних ідей і поглядів виникла із зародженням та утвердженням капіталізму. В умовах формування великого машинного виробництва виникли основні школи економічної теорії. Нині відбувається розвиток економічної думки, створюються сучасні школи та напрями економічної науки. Основні етапи розвитку економічної науки показано на рис. 1.1.

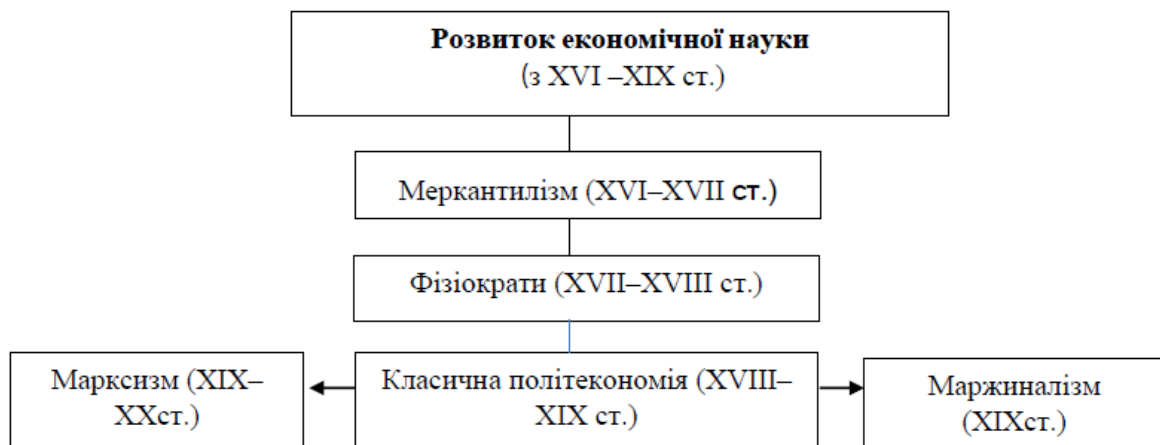

Рис.1.1. Етапи розвитку економічної теорії

Фаза виникнення економічних поглядів людей належить до доіндустріального періоду історії, заснованому на ручному виробництві та ручних знаряддях праці, охоплює древні цивілізації та середньовіччя. Економічні ідеї людей перепліталися з релігійними та політико-правовими поглядами.

Потужним поштовхом до розвитку економічної думки стало утворення світового ринку, формування міжнародних торговельних відносин між країнами.

Провідним економічним вченням на той час був меркантилізм. Він панував в економічній думці в період первинного накопичення капіталу XV-поч. XVIII ст.

Представниками меркантилізму у Франції були П'єр Буагільбер, Антуан Монкретьєн, в Англії - Вільям Стаффорд та ін. Меркантилісти джерелом багатства нації вважали зовнішню торгівлю і гроші - золото і срібло. Вони вважали, що необхідно продавати товари за кордоном дорожче, а ввозити товари з-за кордону в країну дешевше, і гроші, переважно золото, збільшуватимуть національне багатство.

Друга фаза розвитку економічної науки – виникнення економічної науки (середина XVIII – середина XIX ст.). З виникненням великої промисловості концепції меркантилізму поступилися місцем поглядам класичної школи економічної науки. Класична школа вперше досліджувала закони капіталістичного виробництва. У Франції класичну економічну науку представляли фізіократи («фізис» - природа і «кратос» - влада) на чолі з Франсуа Кене (1694-1774). Фізіократи перенесли питання про походження суспільного багатства до сфери виробництва. Ф. Кене ввів термін «відтворення», зробив спробу створити схему відтворення та обігу сукупного суспільного капіталу. Однак фізіократи вважали виробництвом тільки землеробство і не розуміли ролі промисловості.

В Англії класичну школу представляли економісти:

Вільям Петті (1623-1687 рр.), англієць;

Адам Сміт (1723-1790 рр.), Шотландець;

Давид Рікардо (1772-1823 рр.), англієць.

У працях цих видатних мислителів вперше досліджувалися капіталістичне виробництво та його закони, розподіл продукту та доходів у суспільстві. Роботи представників класичної школи започаткували створення економічної науки.

Вільям Петті заклав основи трудової теорії вартості, він показав, що ціна створюється працею. Карл Маркс назвав його батьком політичної економії. Адам Сміт зробив крок уперед у розвитку трудової теорії вартості та показав, що праця є мірою вартості. Давид Рікардо розглядав прибуток як частину вартості товару. Він писав: «Прибуток капіталіста є відрахування із зарплати робітника».

У творах вчених класичної школи Давида Рікардо, Томаса Роберта Мальтуса та Джона Стюарта Мілля були визначені основні поняття економічної науки - вартість, ціна, капітал, продукт, рента, прибуток, а економічна наука вперше представлена як особлива галузь знань.

За підсумками вчення Адама Сміта і Давида Рікардо виникла економічна теорія Карла Маркса (1818-1883 рр.).

Основні положення марксистської економічної теорії полягають у наступному:

1. Карл Маркс і Фрідріх Енгельс відкрили основний закон, що визначає розвиток людської історії. Він полягає у тому, що розвиток матеріального виробництва є основою життя людського суспільства, грає вирішальну роль у переході від однієї суспільно-економічної формації до іншої.

2. Карл Маркс і Фрідріх Енгельс відкрили економічні закони розвитку суспільства, здійснили глибокий науковий аналіз капіталістичного виробництва та створили вчення про додаткову вартість.

3. Карл Маркс і Фрідріх Енгельс по-новому визначили предмет політичної економії, створили політичну економію робітничого класу, або пролетарську політичну економію.

Третя фаза розвитку економічної науки - відкриття та розробка основних теоретичних принципів сучасної економічної теорії (1870-1930 рр.)

Ця фаза характеризується появою нових поглядів на економічну науку- «маржинальної революції», «положення економічної рівноваги», «неокласичної теорії», «інституціоналізму», «кейнсіанства».

Сутність вчення маржиналістів полягає у тому, що за основу економічних досліджень приймаються психологічні потреби людини для отримання максимальної корисності споживання товарів і закони насичення цих потреб.

Принцип рівноваги характеризує автоматичне встановлення сталої економіки. Ціна товару на ринку встановлюється, коли корисність виробників та споживачів товару, стають рівними.

На основі принципів маржиналізму та економічної рівноваги була створена неокласична економічна школа. Глава кембриджської школи економічної теорії Альфред Маршалл переробив теорію трудової вартості та теорію граничної корисності в єдину теорію встановлення ринкової ціни товару в результаті взаємодії попиту та пропозиції.

Третя фаза розвитку економічної теорії характеризується виникненням наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. американського інституціоналізму. Представники інституціоналізму вважали, що економічні відносини тісно пов'язані з усіма суспільними відносинами та пропонували використовувати правові, політичні, соціальні, психологічні фактори для впливу на господарське життя. Особливе місце в економічній теорії займає англійський економіст Джон Мейнард Кейнс (1883-1946 рр.).

У 1936 р. Дж. М. Кейнсом була опублікована робота «Загальна теорія зайнятості, відсотка та грошей», яка містила нові підходи до економічного аналізу та знаменувала виникнення нового напрямку в економічній теорії – кейнсіанства.

Дж. М. Кейнс головним чинником зростання обсягу національного продукту вважав інвестиції капіталу економіку. У той самий час він вірив у механізм автоматичного ринкового регулювання і вважав, що у капіталістичній економіці неминучі спади виробництва, безробіття та інфляція. Суть теорії Дж. М. Кейнса полягає в обґрунтуванні необхідності впливу держави на економіку та розробленні методів її державного регулювання.

Четверта фаза розвитку економічної науки - сучасне поглиблення та розвиток економічних досліджень національної та світової ринкової системи. Основними напрямами економічної науки є: неокласичний, некейнсіанський, неокласичний синтез, неолібералізм, соціально-інституційний.

Некейнсіанський напрямок базується на ідеях Дж. М. Кейнса про необхідність втручання держави в економіку. Держава повинна проводити політику регулювання цін і доходів, грошово-кредитну, бюджетно-податкову та зовнішньоекономічну політику для забезпечення зростання обсягів виробництва, зниження безробіття, інфляції та підвищення рівня добробуту населення. Представниками некейнсіанського напрямку є Н. Калдор, Е. Ейхнер, Дж. Девіс та ін.

Неокласичний напрям ґрунтується на принципі невтручання держави в економіку, свободи приватного підприємництва та ринкового механізму. Представниками неокласичного напрямку є А. Мельтцер, Ф. Кейган, А. Лаффер та ін.

Ядром неокласичного напрямку виступає монетаристський перебіг економічної думки. Автором теорії монетаризму в середині 50-х років ХХ ст. є професор Чиказького університету М. Фрідмен. Він розглядає грошову масу, що перебуває в обігу як основний фактор, який забезпечує стабільний розвиток економіки та стійке зростання валового національного продукту.

Теорія неокласичного синтезу, створена у 50-80-ті рр. ХХ ст., ґрунтується на необхідності поєднання державного регулювання та свободі приватного підприємництва в економіці. Представниками напрямку неокласичного синтезу є лауреати Нобелівської премії Д. Хакс, П. Самуельсон.

У другій половині ХХ ст. у розвинених країнах отримали поширення теорії індустріального суспільства, постіндустріального суспільства, інформаційного суспільства, які розглядають наслідки індустріального розвитку суспільства.

Неолібералізм - напрям економічної науки та практики управління господарською діяльністю, заснований на принципі саморегулювання економіки.

Предмет економічної науки

Об'єктом вивчення економічної науки є економіка як особлива сфера життєдіяльності людей. На питання, що таке економіка, існує безліч відповідей.

По-перше, так називають спосіб організації діяльності людей, спрямованої на створення благ, необхідних для задоволення потреб людей. Це сукупність суб'єктів господарювання, що функціонують за своїми законами.

По-друге, «економіка» - це наука, яка досліджує, як люди використовують обмежені ресурси для задоволення своїх необмежених потреб.

У сучасних умовах найпоширенішим визначенням предмету економічної теорії є: це поведінка людей у процесі виробництва благ з метою задоволення потреб в умовах обмеженості ресурсів.

У структурі економічної теорії виділяють кілька рівнів.

Мікрорівень - розглядає об'єкт на рівні відділу, фірми або ринку. Вивчає поведінку суб'єктів економіки: споживача, виробника та держави.

Макрорівень – вивчає дію національного господарства загалом. Об'єктами є - галузі економіки та господарські зв'язки між ними, зайнятість, безробіття, економічне зростання, національний дохід.

Світова економіка вивчає об'єкт на рівні всесвітнього господарства, наприклад, міжнародні зв'язки, торгівля, рух капіталу, робочої сили між країнами.

Методи економічних досліджень.

Для дослідження економічних явищ і процесів використовується низка методів:

1) Загальнонаукові методи: метод наукових абстракцій дозволяє вивчити та дослідити у процесі аналізу частину предмета, не беручи до уваги інші його складові; аналіз – вивчення кожної частини єдиного цілого окремо; синтез - поєднання всіх вивчених складових частин предмета в єдине ціле; індукція - рух думки від частки до загального, від окремих фактів до загального стану; дедукція - рух думки від загального до часткового; історичний підхід - економічна теорія має показати явище у розвитку, русі, тобто історично.

2) Математичні методи: економічне моделювання - дозволяє у формалізованому вигляді визначити причини та закономірності змін економічних явищ, їх наслідки, дає можливість прогнозувати економічні процеси; математичний аналіз відіграє важливу роль у вивченні кількісних зв'язків, визначенні темпів зростання, встановленні оптимальних пропорцій, прогнозуванні структурних зрушень у виробництві, розподілі.

3) Статистичні методи дозволяють обробляти та вивчати кількісні показники розвитку суспільного виробництва та суспільства, їх співвідношення та зміни.

4) Системна методологія широко використовується у економічному аналізі. Весь навколишній світ системний. Система - сукупність елементів, певним чином пов'язаних та утворених під певну мету.

5) Економічний експеримент - науково поставлений досвід у економічній галузі з метою перевірки ефективності намічених господарських заходів. Мета експерименту – доказ правильності певної гіпотези, висунутої з урахуванням вивчення існуючої практики економічного розвитку. Економічні експерименти дозволяють виробити заходи, стимулюючі зростання продуктивності праці, зниження витрат виробництва та ін.

6) Граничний аналіз - вивчення зміни одних величин за зміни інших.

7) Функціональний аналіз – побудова функціональних залежностей.

8) Рівноважний аналіз заснований на припущенні, що існує рівноважний стан та зміна різних показників та параметрів пов'язаних із прагненням до рівноваги.

Функції економічної науки. Економічні закони

Економічна наука виконує такі функції:

- 1) пізнавальну;
- 2) методологічну;
- 3) практичну.

Пізнавальна (теоретична) функція економічної науки полягає у розкритті закономірностей розвитку економіки та формуванні економічних законів, що керують процесом виробництва в суспільстві, обґрунтуванні економічних моделей, що складаються на різних етапах розвитку економіки.

Другою функцією економічної теорії є методологічна функція.

Методологія - це вчення про методи наукового пізнання та перетворення світу.

Методологічна функція економічної науки полягає в тому, що економічна наука виступає теоретичним фундаментом всіх інших економічних наук, використовується ними як метод наукового дослідження.

Економічна наука виконує методологічну функцію стосовно:

а) історико-економічних наук: економічної історії, історії економічних вчень;

б) функціональних економічних наук;

в) галузевих економічних наук та ін.

Практична функція економічної науки полягає у виробленні людьми принципів та методів господарювання, обґрунтуванні економічної політики держави для ефективного регулювання виробництва на основі теоретичних висновків та положень, які формулює економічна наука.

Економічні закони – це реальні, постійно відновлювані, причинно-наслідкові зв'язки між економічними явищами і процесами, які відбуваються незалежно від волі й свідомості людей. Вони є законами економічної життєдіяльності людей. Гегель писав про політичну економію як про науку, що стикається з масою випадковостей і встановлює їх закони. Економічні закони мають *об'єктивний характер* (рис. 1.2).

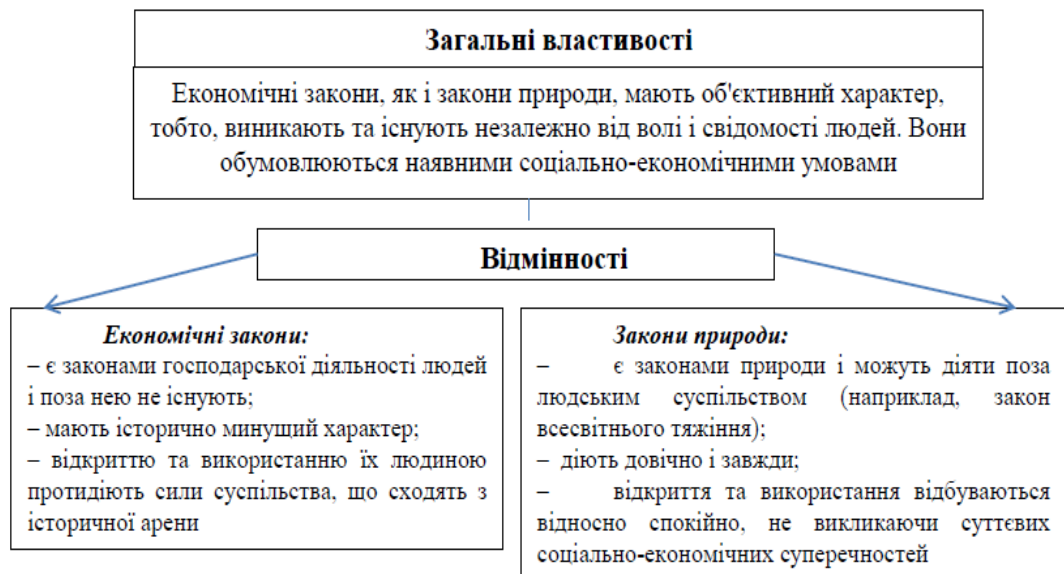

Рис.1.2. Загальні властивості та відмінності економічних законів і законів природи

ТЕМА 2. Рушійні сили економічного розвитку

План

1. Економічні потреби суспільства їх суть і структура. Економічний закон зростання потреб
2. Економічні інтереси: сутність, суб'єкти, класифікація
3. Корисність продукту. Гранична корисність продукту

4. Суть та структура суспільного виробництва
5. Основні фактори суспільного виробництва та їхній взаємозв'язок
6. Економічна ефективність використання ресурсів та її показники

Потреба - це відчуття потреби чи нестачі речі чи послуги, необхідної підтримки життєдіяльності людини, соціальної групи та суспільства загалом.

Найбільше визнання нині отримала теорія ієрархії людських потреб американського вченого А. Маслоу. Відповідно до цієї теорії, всі види потреб розташовуються у висхідному порядку і утворюють піраміду потреб (рис. 2.1).

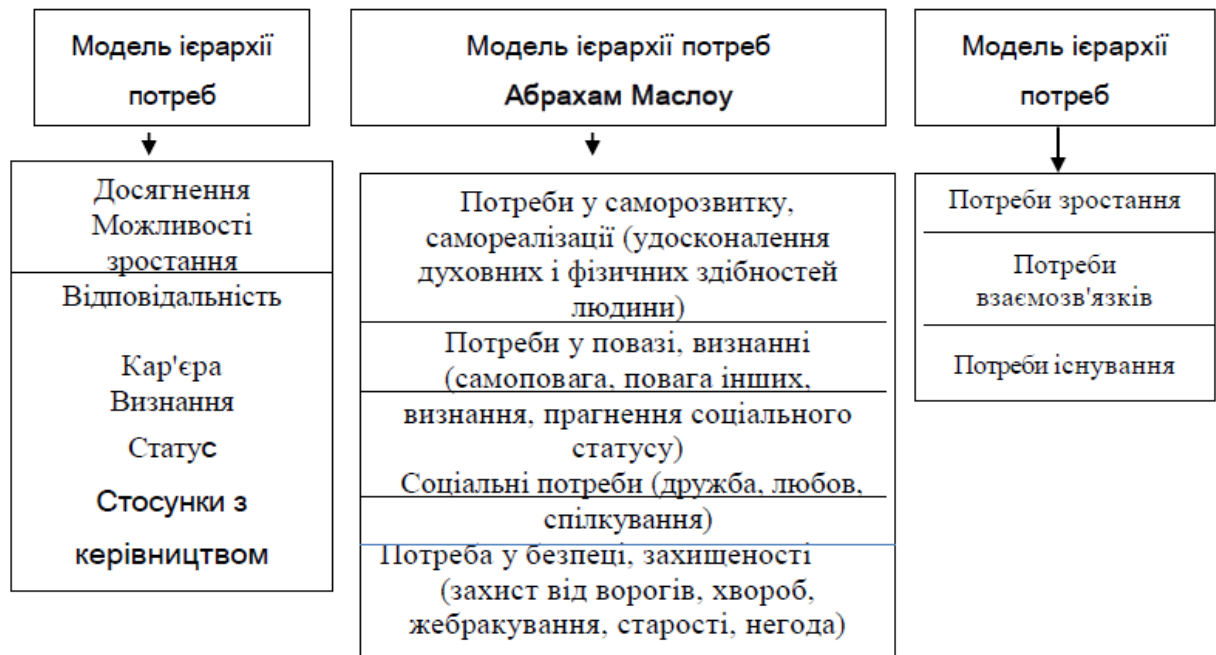

Рис. 2.1. Моделі ієрархії людських потреб

На нижньому рівні знаходяться фізіологічні потреби (голод, спрага та ін.). Потім виникають потреби у безпеці, тобто забезпеченні потреб у майбутньому. Над ними розташовуються соціальні потреби, чи потреби у громадських контактах. Задоволення цих потреб викликає потребу у визнанні, тобто повазі з боку інших людей. На верхньому поверсі піраміди знаходяться потреби у розвитку, чи потреби у самореалізації людини.

Важливою проблемою економічної науки є безмежність людських потреб. Це означає, що всі потреби людини ніколи не можуть бути задоволені.

У процесі функціонування економіки створюються товари та відбувається задоволення потреб людей. Необхідність задовольняти потреби рухає розвиток виробництва, а розширення масштабів виробництва викликає появу нових товарів, відбувається виникнення нових потреб. Ця закономірність, що підтверджується історією розвитку людства, формує закон зростання потреб.

Задоволення потреб є спонукальним мотивом діяльності людей процесі виробництва. Люди здійснюють виробничу діяльність і вступають в

економічні відносини, щоб досягти певних результатів і задовольнити свої потреби. Тому діями людей керують економічні інтереси.

Економічні інтереси: сутність, суб'єкти, класифікація

Економічні інтереси - це прояв економічних відносин у виробничій діяльності людей. Економічні інтереси виступають як усвідомлені людьми економічні потреби і є рушійними мотивами їхньої виробничої діяльності. Економічні інтереси є відносини людей з приводу організації виробництва та присвоєння матеріальних і духовних благ і послуг.

Економічні інтереси відображаються у свідомості людей у вигляді поставлених цілей та спонукань волі до їх досягнення, є формою прояву економічних потреб.

Особливою формою економічних інтересів і безпосередніми спонукальними чинниками діяльності є економічні стимули. Серед них виділяються такі стимули як грошовий дохід, заробітна плата, різноманітні матеріальні заохочення.

Результатом впливу економічних стимулів є матеріальна зацікавленість людей як найвища форма прояву економічних інтересів.

Корисність продукту. Гранична корисність продукту

Продукт, що є результатом виробництва, повинен задовольняти ту чи іншу потребу. Здатність задовольняти потребу продуктом називають його **корисністю**. Розрізняють *загальну і граничну корисність*.

Загальна корисність визначається задоволенням від споживання певної кількості блага.

Граничною корисністю називають корисність, що дорівнює приросту, збільшенню загальної корисності внаслідок придбання ще однієї, додаткової одиниці даного блага. Гранична корисність відображає ступінь нагальності потреби.

Якщо розглядати потребу в конкретному споживчому блазі, то в кожен певний момент у міру її задоволення, що відбувається в процесі споживання цього блага, потреба насичується. Тому кожна додаткова одиниця цього споживчого блага приносить людині менше задоволення, отже, має меншу додаткову (граничну) корисність, ніж попередня. Це означає підпорядкування процесу насичення конкретної потреби в кожен певний момент часу дії **закону спадної граничної корисності**. Суть **закону спадної граничної корисності** полягає в тому, що із зростанням кількості придбаних одиниць певного продукту корисність кожної наступної одиниці для споживача зменшується, стає спадною. Значення цього закону полягає у впливі на попит, на поведінку споживача.

Суть та структура суспільного виробництва

Суспільне виробництво – це сукупна організована діяльність людей із перетворювання речовин і сил природи з метою створення матеріальних і нематеріальних благ, необхідних для їх існування та розвитку.

Будь-якому виробництву, незалежно від його соціальної форми, притаманні певні загальні ознаки.

По-перше, виробництво завжди виступає як суспільне виробництво. Воно, починаючи із первіснообщинного суспільства, здійснюється як сумісний суспільно-кооперативний процес з участю великої кількості людей. Існування виробництва, в якому бере участь лише відокремлена особа так само безглуздо, як існування і розвиток мови без спілкування людей, що спільно живуть і спілкуються між собою. В будь-якому суспільстві індивідуальні виробники тільки ззовні виступають незалежними та ізольованими один від одного.

Реально ж суб'єкти господарювання об'єднані взаємними зв'язками як виробники і споживачі щодо отримання знарядь праці, сировини, матеріалів та реалізації готової продукції. Вся ця система господарських зв'язків, то базується на суспільному поділі праці, відображає єдиний економічний організм під назвою суспільне виробництво. Окремий виробник, вирваний із цієї системи взаємозв'язку, не може бути "справжнім" виробником, що відповідає його економічній природі.

По-друге, в процесі виробництва між людьми виникають виробничі відносини, соціально-економічний зміст яких визначається формою власності на засоби виробництва.

По-третьє, суспільне виробництво має безперервний характер, тобто воно постійно повторюється, відновлюється. Суспільство не може припинити виробляти, оскільки не може перестати споживати. А будь-який процес виробництва, що розглядається в неперервному потоці його відновлення, є в той же час процесом відтворення. Відтворювальний аспект суспільного виробництва включає чотири стадії (фази) щодо створеного суспільного продукту: власне виробництво, розподіл, обмін і споживання.

По-четверте, суспільне виробництво є важливою складовою тієї чи іншої соціально-економічної системи, яка функціонує і розвивається на основі властивих їй об'єктивних законів.

Найважливішими елементами процесу виробництва у будь-якому суспільстві є праця, предмети праці, засоби праці, продукт.

1. Праця – це цілеспрямована діяльність людини, за якої використовуються здатності та трудові навички людини, їхні фізичні та розумові здібності на створення необхідних для задоволення особистих і суспільних потреб у матеріальних та духовних благах.

Праця виступає як процес функціонування робочої сили.

Робоча сила – це сукупність фізичних та інтелектуальних здібностей людини, які вона використовує у процесі праці. Іншими словами, робоча сила – це здатність до праці, а праця є процесом функціонування робочої сили.

2. Предмети праці – об'єкти, на які спрямована праця людини і які становлять матеріальну основу майбутнього продукту.

3. Засоби праці – це речі, за допомогою яких людина впливає на предмет праці, видозмінює їх і пристосовує до власних потреб.

Сукупність предметів і засобів праці складають **засоби виробництва**, які є одним з елементів продуктивних сил.

4. Продукт – результат виробництва у вигляді блага, що задовольняє потреби. Кінцевим результатом суспільного виробництва є суспільний продукт. **Суспільний продукт** – це синтезоване поняття, яке включає різноманітні матеріальні й нематеріальні блага та послуги, які створюються в різних галузях виробництва.

Оскільки результатом процесу суспільного виробництва є створення матеріальних і нематеріальних благ, то структурно воно поділяється на дві сфери: *матеріальне і нематеріальне виробництво*.

Матеріальне виробництво – сукупність галузей і сфер де безпосередньо виготовляються предмети споживання й засоби виробництва, або ж **Матеріальне виробництво** сукупність галузей і сфер, які виробляють матеріально-речові блага й надають матеріальні послуги.

Нематеріальне виробництво – сукупність галузей і сфер, що виробляють нематеріальні блага та нематеріальні послуги, які задовольняють духовні й соціальні потреби людей.

Основні фактори суспільного виробництва та їхній взаємозв'язок

У ринковій економіці для виробництва товарів та послуг використовуються три групи економічних ресурсів: праця (людські ресурси), капітал (створені людиною ресурси) та земля (природні ресурси).

Економічні ресурси це природні і соціальні сили, які можуть бути залучені у виробництво.

Фактори виробництва - це економічні ресурси, що використовуються у процесі виробництва.

У сучасній економічній теорії виділяють чотири фактори виробництва:

- 1) праця;
- 2) земля;
- 3) капітал;
- 4) підприємницька діяльність.

Під працею розуміються фізичні та розумові здібності людей, які використовуються у виробництві товарів та послуг.

Праця це діяльність, пов'язана з витратою людського капіталу, тобто сукупністю інтелектуальних, професійних, фізичних, психічних та інших здібностей людини, яка спрямована на створення матеріальних благ та надання послуг.

Під чинником земля розуміють всі природні ресурси, дарові блага природи, які застосовуються у процесі виробництва. До фактору земля відносять орні землі, родовища мінералів, нафти, водні ресурси.

Під чинником капітал розуміються товари виробничого призначення, чи інвестиційні ресурси.

Інвестиції – вкладення капіталу у виробництво.

Капітал є складною економічною категорією і виражається у таких формах:

- матеріально-речовий капітал;
- фінансовий капітал;
- юридичний капітал;

- соціальний капітал.

Матеріально-речовий капітал включає всі вироблені людьми засоби виробництва, тобто інструменти, обладнання, фабричні будівлі, складські приміщення, транспорт, сировину та матеріали, що використовуються у виробництві та доставці продукції до споживача.

Капітал, використовуваний у процесі виробництва, називається засобами виробництва.

Матеріально-речовий капітал постає як виробничий капітал, який використовується безпосередньо для виробництва продукту і називається засобами виробництва.

Різні частини виробничого капіталу застосовуються під час створення продукції неоднаково. Виробничий капітал ділиться на основний та оборотний.

Основний капітал - частина засобів виробництва, що включає верстати, машини, обладнання, будівлі та споруди, які беруть участь у виробництві протягом кількох років у натуральній формі і переносять свою вартість на готовий продукт частинами в міру зносу.

Розрізняють фізичний та моральний знос основного капіталу.

Фізичний знос основного капіталу - це втрата натурально-речових характеристик основного капіталу після закінчення терміну служби. Фізичний знос засобів виробництва означає, що вони стають непридатними.

Моральне зношування основного капіталу - це втрата частини вартості засобами виробництва в результаті зростання продуктивності праці в умовах науково-технічного прогресу.

Моральне зношування основного капіталу існує у двох видах.

Моральне зношування першого виду означає втрату частини вартості засобами праці в результаті появи більш дешевих верстатів, машин, обладнання.

Моральне зношування другого виду означає появу нових, більш продуктивних засобів праці, які дозволяють виробляти продукцію з меншими витратами, а також переходити на випуск нової продукції.

В результаті морального та фізичного зносу основного капіталу його вартість поступово переноситься на створюваний продукт, відбувається амортизація вартості основного капіталу.

Амортизація - процес відшкодування зносу основного капіталу шляхом поступового включення його вартості у вартість продукту, що створюється. Амортизаційні відрахування розраховуються за нормою амортизації.

Норма амортизації - відношення суми амортизаційних відрахувань до вартості основного капіталу, виражене у відсотках.

Оборотний капітал - частина засобів виробництва, яка переносить свою вартість на виготовлений продукт і повертається до підприємства в грошовій формі після кожного виробничого циклу.

До оборотного капіталу включаються витрати на купівлю сировини, допоміжних матеріалів, палива.

Грошовий капітал це грошові кошти, що витрачаються на придбання засобів виробництва, тобто капітальних ресурсів, або капітальних благ.

Матеріально-речовий капітал використовується у реальному виробництві та виражає економічні відносини реального виробництва. Але ця економічна категорія має юридичну (правову) форму прояви, капітал виступає у формі юридичного капіталу.

Юридичний капітал - право на розпорядження матеріально-речовим капіталом та нематеріальними активами у вигляді програмних продуктів, патентів, ліцензій.

Соціальний капітал - соціальні, організаційні та культурні умови виробництва, що забезпечують ефективний випуск нової продукції на основі використання сучасних наукових знань, застосування прогресивних технологій та способів виробництва.

Четвертим чинником виробництва є підприємницька діяльність, чи підприємництво.

Підприємництво це ініціативну діяльність підприємця в умовах економічної самостійності, новаторства та ризику, для отримання прибутку.

Підприємницька здатність постає як особливий вид людського капіталу, який полягає в організації процесу виробництва на основі поєднання факторів виробництва для створення товарів та послуг, отримання доходу всіма учасниками виробництва та задоволення потреб суспільства.

Ефективність виробництва, її сутність, економічні та соціальні показники

Економічна ефективність - це досягнення найбільших результатів при найменших витратах, або зниження витрат економічних ресурсів на одиницю кінцевого результату (продукції чи виконаної роботи).

Поняття ефективності було вперше розроблено італійським економістом та соціологом Вільфредом Парето. Економічна ефективність, за Парето, - такий стан економіки, за якого неможливо збільшити задоволення потреб хоча б однієї людини в суспільстві, не погіршуючи становища іншої. Таким чином, за ефективності Парето виробництво характеризується найвищим використанням усіх ресурсів, економіка перебуває на кривій виробничих можливостей.

Соціально-економічна ефективність виявляється у відповідності результатів господарської діяльності соціальним цілям суспільства, вищої мети виробництва. Соціально-економічна ефективність проявляється в такому стані економіки, при якому найбільш повно задоволені потреби всіх членів суспільства при даних ресурсах.

Вимірювання ефективності виробництва здійснюються різними показниками. Це продуктивність праці, трудомісткість, фондоддача, фондомісткість, матеріалоддача, матеріаломісткість, капіталомісткість, екологоефективність та ін.

Продуктивність праці на мікрорівні визначається як відношення обсягу виробленої продукції до кількості зайнятих в її виробництві працівників або кількості відпрацьованого ними робочого часу.

Продуктивність праці = обсяг продукції / кількість працівників

Продуктивність праці на макрорівні визначають як відношення національного доходу до середньої чисельності зайнятих у його створенні.

Продуктивність суспільної праці = національний дохід / середня чисельність працівників

Трудомісткість є зворотним до продуктивності праці показником, визначається відношенням відпрацьованого часу до обсягу виробленої продукції і показує затрати робочого часу на виготовлення одиниці продукції.

Трудомісткість = вартість затрат живої праці / вартість продукції

Матеріаловіддача характеризує ефективність використаних предметів праці, тобто показує, скільки вироблено продукції з одиниці витрачених матеріальних ресурсів (сировини, матеріалів, палива, електроенергії та ін.).

Розраховується як відношення вартості виробленої продукції до вартості витрачених матеріальних ресурсів.

Матеріаловіддача = вартість продукції / вартість матеріалів

Приклад, вироблено 100 пар взуття – на суму 10000 грн, витрачено сировини, матеріалів, палива – на 4000 грн. Визначити матеріаловіддачу.

Матеріаловіддача = 10000/4000 = 2,5 грн

Матеріаломісткість є зворотним показником матеріаловіддачі, який характеризує вартість витрат матеріальних ресурсів на одиницю виробленої продукції.

Матеріаломісткість = вартість матеріалів / вартість продукції

Капіталовіддача – це показник, що розраховується як відношення вартості виробленої продукції до вартості основного виробничого капіталу.

Капіталовіддача = вартість виробленої продукції / вартість основного капіталу

Приклад, на підприємстві використовується щорічно основних виробничих фондів на суму 1 млн грн, а продукції випускається за рік на 1,2 млн грн. Визначити капіталовіддачу.

Капіталовіддача = 1,2млн грн/1млн грн = 1,2 грн

Капіталомісткість – це показник, який визначається відношення обсягу капітальних вкладень, необхідних для виготовлення певного обсягу продукції до величини цієї продукції, тобто до приросту обсягу виробленої продукції:

$$K_Q = \frac{K}{\Delta Q}$$

де K_Q – капіталомісткість продукції; K – обсяг капіталовкладень; ΔQ – приріст обсягу виробленої продукції.

Екологоефективність. Сучасна економічна наука вважає, що поряд із показниками економічної ефективності слід визначати й ефективність природокористування господарюючого суб'єкта за допомогою показника екологоекономічної ефективності (E) за такою формулою:

$$E = E_0 - (A + B + C),$$

де E_0 – загальноекономічний ефект господарюючого суб'єкта; A – вартість природоохоронних заходів; B – втрати від пошкодження природного середовища; C – вартість природних ресурсів.

Економічну ефективність зіставляють зі соціальною ефективністю, щоб визначити, як зростання ефективності виробництва впливає на задоволення матеріальних і духовних потреб людей, на зміну якості життя.

ТЕМА 3. Економічні системи суспільства. Власність

План

1. Сутність, цілі і основні структурні елементи економічної системи
2. Типи економічних систем
3. Власність як економічна категорія
4. Структура власності, її типи, види і форми
5. Реформування відносин власності на сучасному етапі розвитку України

Важливим методом дослідження в економічній науці є системний підхід до дослідження економічних процесів.

Система це сукупність елементів, взаємозв'язки між якими визначають цілі та властивості даної системи.

Системний підхід дозволяє вивчити процеси та явища реального економічного життя окремо, за елементами, і як системи в цілому, розглянути зв'язки та взаємозалежності економічних процесів як єдиного цілого, як певної системи.

Економічна система - це сукупність економічних дій, інтересів та механізмів вибору ефективних господарських рішень з метою найкращого узгодження виробництва та потреб.

Економічна система з погляду системного підходу являє собою велику динамічну систему, тобто соціально-виробничу організацію людей, що взаємодіють у процесі перетворення природних ресурсів у матеріальні блага для задоволення потреб суспільства та розподіляють вироблені блага між членами суспільства.

Отже, економічні системи є різновидом соціальних систем і виступають складовою природи та суспільства.

В економічній науці існує кілька підходів до визначення критеріїв економічної системи, виділення типів економічних систем суспільства: за характером власності, наявності класів суспільства, переважання певних галузей в економіці, техніко-технологічним параметрам розвитку виробництва, темпам економічного зростання та ін. .

Типи економічних систем

Основними проблемами економічної координації суспільства є проблеми: що робити, як робити, для кого робити. Їхнє рішення залежить від способу координації економічного життя.

Існують два способи координації економічного життя суспільства – ринок та ієрархія.

Ринкова координація здійснюється в процесі взаємодії виробників і споживачів при встановленні цін товарів. У цьому між економічними суб'єктами відбувається обмін товарами, чинниками виробництва, цінними паперами.

Ієрархія - це спосіб координації, заснований на управлінні менеджерами економічними процесами шляхом розробки інструкцій та директив.

За критерієм координації виділяють чотири типи сучасних економічних систем:

- чистий капіталізм епохи вільної конкуренції;
- командна економіка, або адміністративно-командна економіка;
- змішана економіка;
- традиційна економіка.

Чистий капіталізм епохи вільної конкуренції характеризується приватною власністю на ресурси та використанням системи ринків та цін.

Ціни на товари на ринку встановлюються внаслідок взаємодії попиту споживачів та пропозиції виробників. Роль держави обмежується захистом приватної власності.

Командна економіка, або адміністративно-командна економіка. Цю систему характеризує суспільна власність на ресурси та колективне прийняття рішень шляхом центрального економічного планування.

Підприємства є власністю держави та виробляють продукцію на основі державних директив. Ресурси розподіляються за регіонами за планом. Співвідношення між засобами виробництва та предметами споживання в національному доході встановлюється централізовано.

Змішана економіка характеризується поєднанням приватного підприємництва та державного регулювання виробництва. Змішані системи характеризуються наявністю в економіці різних форм власності на засоби виробництва та продукти праці.

Економіка США ближче до чистого капіталізму, але поєднує елементи свободи підприємництва та державного регулювання економіки, причому економічна роль держави неухильно зростає.

Економіка Радянського Союзу була ближче до моделі командної економіки, але зі збереженням товарно-грошових відносин та елементів приватної власності коштом виробництва.

Однак слід наголосити, що тут можуть бути й інші випадки.

Фашизм гітлерівської нацистської Німеччини був названий авторитарним капіталізмом, оскільки вся економіка в умовах підготовки до війни була поставлена під жорсткий контроль держави.

У югославській економіці ринкового соціалізму існувала громадська власність на ресурси та водночас зросла роль вільних ринків.

В економіці Швеції 90% господарської діяльності зосереджено у приватних фірмах, але уряд бере активну участь у регулюванні виробництва та розподілу доходів.

У японській економіці дуже активно розвинене планування та координація економічної діяльності уряду та приватного сектора.

Традиційна економіка У багатьох слаборозвинених країнах існують традиційні, чи засновані на звичаях, економічні системи.

Тут економічну діяльність визначають спадковість та касти. Впровадження досягнень технічного прогресу різко обмежено, оскільки застосування досягнень науки і техніки призводить до розвитку великої промисловості, зростання ролі великого капіталу. Це суперечить традиціям та загрожує стабільності та існуванню суспільного устрою в країнах, де значне місце займають докапіталістичні економічні відносини. Тому головну роль цих суспільствах грають релігія і культурні традиції, яскраво виражений соціально-економічний застій.

Власність як економічна категорія

Визначальним чинником економічної системи є сукупність відносин власності щодо економічних ресурсів та створеного продукту у суспільстві.

Власність – складна економічна категорія. Власність це економічні відносини між людьми, але постає як відношення людини до речі. Це реальне матеріальне відношення, воно виникає у виробництві та має конкретний речовий зміст.

У реальній дійсності власність виступає у вигляді різних предметів природи та продуктів людської праці, у вигляді різноманітних речей. Проте речі самі по собі - це ще не власність, а лише об'єкт власності, об'єкт відносин між людьми, що виникають у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ.

Відношеннями власності називаються відносини людей один до одного, що складаються з приводу присвоєння об'єктів власності.

Відносини власності мають суб'єктів та об'єкти власності.

Суб'єкти власності - це носії відносин власності. Вони включають приватних осіб, колективи та суспільство загалом. Суб'єктами власності виступають фізичні та юридичні особи, між якими виникають відносини власності.

Фізичні особи - громадяни як суб'єкти цивільних прав та обов'язків, до яких належить все населення країни.

Юридичні особи - організації, що мають відокремлене майно, розрахунковий рахунок, що несуть самостійну відповідальність за результатами господарської діяльності.

Держава вступає у відносини власності з фізичними та юридичними особами, а також встановлює та гарантує законні права всіх суб'єктів власності.

Об'єкти власності – це те, з чого складаються відносини власності.

Об'єкти власності включають нерухоме майно (землю, будівлі, виробничі та невиробничі споруди) та рухоме майно (обладнання, цінні

папери, гроші, автомобілі, меблі). Відносини власності - це об'єктивні економічні відносини, що складаються для людей у процесі виробництва матеріальних благ щодо присвоєння об'єктів власності. Отже, власність, як економічна категорія, означає присвоєння, тобто відносини присвоєння.

Відносини власності, або відносини присвоєння - це відносини між людьми в процесі виробництва щодо їхнього ставлення до об'єктів власності як до своїх або як до чужих, тобто щодо їх присвоєння.

Відносини присвоєння виникають з приводу присвоєння:

- обмежених благ;
- факторів виробництва;
- результатів діяльності (продукту та доходу).

Власність відображає економічні відносини людей у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання, у яких реалізується присвоєння тих чи інших благ.

Людина, володіючи власністю на свою робочу силу і вступаючи у відносини найму, привласнює заробітну плату і цим реалізує економічне ставлення власності. Підприємець, володіючи власністю на капітал і підприємницьку здатність, привласнює відсоток на капітал та прибуток. Земельний власник, передаючи в оренду землю, надає земельну ренту.

Таким чином, кожен власник, вступаючи у господарські відносини з іншими власниками, реалізує свою власність у певній економічній формі: заробітної плати, прибутку, ренти, відсотка, тобто у певній формі доходу.

Власність - це об'єктивне економічне ставлення, що складається у сфері матеріального виробництва. Але воно проявляється у діяльності людей, і люди регламентують свою діяльність щодо відносин власності шляхом прийняття юридичних законів.

Тому власність має юридичну форму прояву - право власності.

Право власності включає володіння, розпорядження та користування майном.

Володіння полягає у дозволеному законом фактичному володінні майном; користування – у споживанні корисних властивостей майна; розпорядження - у визначенні частки майна. Право власності виникає шляхом трудової участі у господарській діяльності з використання майна, у підприємницької діяльності, виготовленні або придбанні майна в результаті комерційної угоди, відновлення права власності, наслідування або іншим способом, що не протирічить законам.

Відносини власності завжди припускають не лише відносини присвоєння, а й відносини відчуження. Власність завжди є ставлення власника цієї речі до не власника. Тому власність як економічна категорія – це система відносин між людьми щодо присвоєння чи відчуження об'єктів власності.

Прояв власності в юридичній формі права власності отримав відображення в західній економічній думці як теорія прав власності.

В теорії прав власності об'єктом власності є економічні ресурси, а частка прав, якої володіє власник, з користування економічними ресурсами.

Права власності у частині прав включають виключне право користування об'єктом власності, заборона доступу до об'єкта власності інших.

Встановлення частки прав означає, що власність ділиться на часткові правомочності та дає можливість застосовувати кожне право на використання об'єкта власності окремо.

Тому в економічній літературі власність розглядається як частка прав, яка визначає межі правочинів власності. Визначення меж правочинів, у межах яких власник реалізує свої права, називається специфікацією прав власності. Специфікація прав забезпечує повноту повноважень власника та ускладнює доступ до об'єкту власності інших осіб, не власників.

Втрата меж правочинів та їх слабка захищеність називається розмиванням прав власності і є процес, зворотний специфікації прав власності.

В умовах ринкового механізму право власності стає об'єктом купівлі-продажу на основі попиту та пропозиції. В результаті власність концентрується в руках ефективного власника, який готовий заплатити за право власності на ринку більш високу ціну та забезпечити найповніше використання економічних ресурсів.

При передачі власності з'являються трансакційні витрати.

Трансакція є угодою, укладеною у вигляді контракту.

Поняття трансакційних витрат запровадив американський вчений Р. Коуз, представник неоінституціонального напрямку економічної науки.

До появи інституціоналізму вчені вважали, що отримання інформації та ведення переговорів на ринку не вимагають витрат. Насправді невизначеність та ризикованість ринкових обмінів підвищують витрати економічного суб'єкта.

Трансакційні витрати включають:

а) витрати, що виникають до укладання угоди - витрати пошуку інформації, ведення переговорів, укладання договору;

б) витрати, що виникають після укладання угоди - витрати контролю над дотриманням угоди та витрати захисту прав власності.

Отже, зосередження прав власності у руках власника означає концентрацію власності.

На основі концентрації власності економічні суб'єкти стають носіями економічної влади, яка проявляється у розпорядженні створеним продуктом та доходом.

Структура власності, її типи, види і форми

У Конституції України закріплені дві форми власності - приватна власність та державна власність.

Державна власність існує у двох видах:

Перший вид - власність України (республіканська власність), яка постає як виняткове право держави на об'єкти власності. Особливістю державної форми власності є неподільність її на частки, тобто унітарність.

У власності України знаходяться земля, її надра, повітряний простір, внутрішні водоймища, ліси та інші природні ресурси, майно органів влади та управління, культурні та історичні цінності народу, кошти бюджету, банки, страхові та резервні фонди, а також підприємства та господарські комплекси, навчальні заклади, об'єкти соціально-культурної сфери, науково-дослідні та проектні інститути та організації, інше майно, що забезпечує суверенітет та господарську самостійність республіки, її економічний та соціальний розвиток.

Другий вид – власність адміністративно-територіальних утворень (комунальна, або муніципальна, власність). У власності адміністративно-територіальних утворень можуть перебувати майно органів влади та управління, кошти місцевого бюджету, житловий фонд та житлово-комунальне господарство місцевих органів влади, а також підприємства сільського господарства, торгівлі, побутового обслуговування, транспорт, промислові підприємства, установи народної освіти, культури, охорони здоров'я та інше майно, необхідне для економічного та соціального розвитку відповідної території.

Приватна власність поділяється на приватну власність фізичних осіб та недержавних юридичних осіб.

Приватна власність означає, що об'єкт власності знаходиться в розпорядженні фізичної особи або групи юридичних осіб і поділяється на індивідуальну власність та загальну (колективну) власність, представлену партнерськими та корпоративними (акціонерними) формами власності.

Індивідуальна власність - це форма власності, коли право власника на майно належить одній особі. Суб'єктом індивідуальної власності може бути фізична та юридична особа.

Приватна власність на споживчі блага, які можуть виступати як чинники виробництва та використовуються домашніми господарствами, називаються особистою власністю громадян.

Загальна (колективна) власність означає, що майно, яке перебуває у власності двох або більше осіб, належить їм на праві спільної власності. Загальна власність поділяється на загальну пайову та спільну власність. Загальна спільна власність означає, що майно двох чи більше осіб перебуває у спільній власності без визначення частки кожного власника.

Загальна пайова власність передбачає, що майно перебуває у спільній власності визначенням частки кожного власника. Розпорядження майном здійснюється за згодою його учасників. Дохід розподіляється між учасниками пропорційно часткам у власності. Кожен учасник має право передати, подарувати, віддати у заставу, заповідати свою частку на свій розсуд.

Партнерська, або групова, власність виникає, коли право власності належить двом або більше особам, які ведуть спільну діяльність на основі повної або часткової матеріальної відповідальності. Вона утворюється з урахуванням добровільних внесків (грошей, чинників виробництва) учасників партнерства.

Корпоративна (акціонерна) форма власності утворюється внаслідок об'єднання власності двох видів - виробничої, відокремленої у власний капітал підприємства, та акціонерної, створеної за рахунок залучення коштів інвесторів шляхом випуску та реалізації акцій.

При розгляді форм власності слід зазначити, що відбувається виникнення змішаних форм, що утворюються з урахуванням взаємодії: приватної та державної форм власності; національної та іноземної власності у вигляді спільних підприємств.

Реформування відносин власності на сучасному етапі розвитку України

Найважливішою умовою становлення в Україні ринкових відносин є ліквідація монополії державної власності та перехід до різноманітних форм власності. Перетворення державної власності у інші форми можливо шляхом приватизації та роздержавлення.

Роздержавлення – це поняття, що відображає цілий комплекс відносин щодо передачі державної власності в інші форми власності. Для ефективного роздержавлення повинні бути вирішені такі проблеми:

- 1) подолання соціально-економічної монополії держави;
- 2) забезпечення альтернативності трудових відносин замість безальтернативного державного найму;
- 3) перехід до багатоканальних формувань економічного регулювання;
- 4) утворення соціальних гарантій і соціального захисту трудящих.

Існують наступні шляхи роздержавлення:

- 1) передача державних підприємств у власність трудових колективів;
- 2) розподіл державної власності або певної її частини між усіма членами суспільства;
- 3) продаж державної власності громадянам і не державним юридичним особам.

Таким чином, роздержавлення спрямоване на подолання монополізму, розвиток конкуренції і підприємництва. Це – центральна проблема переходу до ринкової економіки.

Приватизація – це етап роздержавлення, який передбачає передання працівникам права власності на частину засобів виробництва або продаж їх в приватну власність

Приватизація державних і муніципальних підприємств України означає придбання громадянами, акціонерними товариствами (товариствами) у держави і місцевих органів влади у власність: підприємств та їх підрозділів, що виокремлюються в самостійні підприємства; матеріальних і нематеріальних активів підприємств; часток (паїв, акцій) держави і місцевих органів влади в капіталі акціонерних товариств); належних приватизованим підприємствам часток (паїв, акцій) у капіталі інших підприємств.

Способи приватизації:

- 1) викуп об'єктів малої приватизації – це спосіб, за яким власником об'єкта стає товариство покупців, створене його працівниками. Цей спосіб приватизації не передбачає конкуренції серед працівників;

2) викуп державного майна підприємства згідно з альтернативним планом продукції – це спосіб приватизації, за яким власником об'єкту стає товариство покупців, яке запропонувало план, альтернативний тому, який розробила комісія з приватизації;

3) викуп державного майна, зданого в оренду, – це спосіб, за яким власником майна стає орендар відповідно до договору оренди;

4) продаж на аукціоні та за контрактом (конкурсом) – це спосіб, за яким власником майна стає покупець, який на аукціоні запропонував максимальну ціну або на конкурсі – найкращі умови для подальшої експлуатації об'єкта, а за рівних умов – найвищу ціну;

5) продаж акцій відкритих акціонерних товариств – це спосіб, за яким власниками акцій державних підприємств, перетворених на ВАТ на конкурсних засадах, стають ті покупці, які запропонували найбільшу ціну за найбільшу кількість акцій після реалізації частини їх на пільгових умовах.

Особливою була і технологія приватизаційного процесу в Україні.

– Населенню надано право участі у приватизації через механізм застосування безплатно отриманих "приватизаційних грошей" – іменних сертифікатів, представлених депозитними рахунками в Ощадбанку України.

– Працівникам великих підприємств надані пільги при купівлі акцій своїх підприємств. Особливими пільгами користувалося керівництво підприємств з метою ініціювання приватизаційного процесу.

– Працівникам малих підприємств створені можливості викупу їх за залишковою не проіндексованою вартістю здебільшого через механізм оренди з наступним викупом.

Таким чином, розбіжності між приватизацією і роздержавленням зводяться до того, що перша відображає процес докорінної трансформації відносин власності, а друга є поняттям, що охоплює весь комплекс перетворень існуючої господарської системи, спрямованих на руйнацію в ній державного диктату і створення умов для функціонування економіки як незалежної від держави сфери суспільної діяльності людей.

Об'єктами приватизації можуть бути: велика промисловість, дрібні і середні підприємства промисловості і торгівлі, підприємства сфери послуг, жилий фонд, житлове будівництво, підприємства сільського господарства та ін.

Після приватизації суб'єктами власності стають: приватна особа, працівник приватизованого підприємства, трудовий колектив, банки, холдинги, акціонерні товариства (товариства) тощо.

Масштаби приватизації в тій або іншій країні залежать від того, наскільки широко використовувався в них метод націоналізації приватного сектора в попередній період.

Процес денационалізації означає повернення власності попереднім власникам. Зрозуміло, що в Україні така форма роздержавлення через об'єктивні і суб'єктивні обставини не може широко застосовуватися. Тому приватизація являє собою програму впорядкованого входу країни у ті сфери

діяльності, де приватне підприємництво спроможне функціонувати досить успішно.

Важливо зрозуміти, що приватизація зовсім не означає звільнення держави від відповідальності за ту або іншу соціальну сферу або загальний добробут громадян. Приватизація просто визнає, що на перший план виходять якість і вартість товарів і послуг, а не той, хто їх робить. У кожному окремому випадку держава за бажанням може використовувати свою владу, але обов'язково нести відповідальність по забезпеченню виробництва тих або інших товарів, надання тих або інших послуг і гарантувати, щоб їх рівень відповідав необхідним стандартам, проте державі немає потреби робити товари або надавати послуги, якщо це бажають і можуть краще зробити приватні підприємці. У більшості випадків приватний сектор, що діє в умовах конкуренції, спроможній і готовий надати товари і послуги високої якості за цінами, нижчими за державні.

Основним результатом реформування відносин власності в Україні є усунення державної монополії на засоби виробництва. Переважна частина їх перейшла в руки індивідуальних та асоційованих приватних власників.

Досвід проведення широкомасштабної приватизації в Україні показує, що офіційна зміна титулів власності сама по собі не гарантує появи реальних власників з підприємницьким типом мислення та ринковою поведінкою.

Подальше реформування відносин власності передбачає зміщення акцентів із масштабів приватизаційного процесу на його ефективність. Це головне завдання наступного етапу реформ, змістовим наповненням якого є інди-відуалізація форм грошової приватизації, створення сприятливого інвестиційного й інноваційного клімату, якісні зміни в механізмі державного регулювання.

Формування й утвердження ринкової економіки вимагає структурної трансформації на всіх рівнях народного господарство України.

Сутність структурної перебудови та її завдання полягають у формуванні оптимальної структури економіки, адекватної ринковим механізмам регулювання і стратегічним національним інтересам країни.

ТЕМА 4. Форми організації суспільного виробництва

План

1. Генезис форм господарства
2. Товар і його властивості
3. Теорії вартості та їх різновиди
4. Закон вартості, його сутність та функції

Форма суспільного господарства - певний спосіб організації та господарської діяльності людей.

Історично виділяють дві форми суспільного господарства: натуральне та товарне.

Натуральне господарство - така форма, коли продукти виробляються для задоволення власних потреб без використання ринку.

Основні ознаки: - замкнутість та самозабезпечення; обмеженість та роз'єднаність виробництва; переважання ручної праці та відсутність суспільного поділу праці та обміну (але існував природний поділ праці); прямі зв'язки між виробництвом та обміном; просте відтворення; повільний розвиток і низький рівень розвитку засобів виробництва.

Товарне виробництво - форма суспільного господарства, у якому продукти виробляються на продаж, а зв'язок виробників і споживачів здійснюється за допомогою ринку.

Умови виникнення:

1. Суспільний поділ праці, у якому відбувається спеціалізація виробників виготовлення конкретної продукції.

2. Економічна відособленість виробників один від одного - економічна самостійність і відповідальність, свобода вибору господарської діяльності та економічний інтерес.

Основні ознаки товарного виробництва: відкритість системи організаційно-економічних відносин; формою зв'язку між виробниками виступає обмін; економічне відокремлення та дотримання економічного інтересу; економічна відповідальність за результати господарської діяльності; наявність розвиненого суспільного розподілу праці.

Товар і його властивості

В умовах товарного виробництва продукт праці набуває нових специфічних властивостей, перетворюючи його на товар. Товар - це продукт праці (річ або послуга), створений людиною не для власного обміну, а для задоволення потреб суспільства та його членів, і надходить у попит через купівлю-продаж. З визначення товару випливає, що він має дві властивості. По-перше, товар здатний задовольняти якусь людську потребу. По-друге, товар має здатність обмінюватися на інші товари.

Відповідно до класичної економічної теорії товар має дві властивості (сторони): споживча вартість і мінова вартість.

1. Споживча вартість товару - це його здатність задовольняти потреби людини, що відбиває якісну сторону товару. Це певна річ (одежа, їжа та ін.) або послуга, яка завдяки своїм корисним властивостям задовольняє різноманітні потреби людини.

Розрізняють *два види споживчої вартості*: а) споживча вартість виробника – виникає в тому випадку, коли блага створюються для споживання самим виробником; б) суспільна споживча вартість – виникає в тому випадку, коли блага створюються для когось іншого.

Послуги також відносять до споживчої вартості, але вони характеризуються унікальністю, яка полягає у наступному: а) споживча вартість послуги не має речової форми;

б) оскільки послуги не мають речової форми, то їх не можна накопичувати, тобто вони не включаються до національного багатства;

в) споживча вартість послуги – це корисний ефект діяльності живої праці.

2. Мінова вартість – це здатність одного товару обмінюватись на інший товар в певній кількісній пропорції, що визначає кількісну сторону цінності товару.

Загальною властивістю товарів, яка робить їх спів ставними один з одним є те, що всі вони – результат людської праці взагалі, незалежно від її конкретних форм. Розрізняють конкретну та абстрактну працю.

Споживчу вартість товару утворює **конкретна праця** – це суспільна праця, що витрачається в доцільній, корисній формі (токаря, хлібороба, будівельника та ін.).

Вартість товару утворює **абстрактна праця** – це праця товаровиробника, яка взята як затрати людської робочої сили взагалі, незалежно від її конкретної форми (витрати людської робочої сили з фізіологічного погляду, витрати людської енергії).

Вартість товару – це абстрактна, суспільна праця, втілена в товарі, що знаходить вияв у міновому співвідношенні товарів, тобто робить їх спів ставними (мінова вартість є формою вияву вартості).

Двоїстий характер вартості пояснюється суперечністю між індивідуальною та суспільною вартостями (внаслідок різниці індивідуальних та суспільнонеобхідних витрат часу).

Індивідуальний робочий час – це час, який окремих товаровиробник витрачає на виробництво товару.

Суспільно-необхідний робочий час СНРЧ – це час, потрібний для виготовлення певної споживчої вартості для задоволення потреб суспільства та існуючих суспільно-нормальних умов виробництва і за середнього в даному суспільстві рівня вмілості та інтенсивності праці. СНРЧ тяжіє до індивідуального на тих підприємствах де випускається основна маса товару.

Продуктивність праці – це кількість продукції, виробленої за одиницю часу.

Інтенсивність праці – це витрати праці за одиницю часу.

Величина вартості перебуває в оберненій залежності від продуктивності праці і в прямій від інтенсивності праці.

Величина вартості товару – це кількість суспільно-необхідного робочого часу, витраченого на виготовлення одиниці товару.

Закон вартості, його сутність та функції

Товарне виробництво розвивається під впливом певної сукупності економічних законів, серед яких основним є **закон вартості** – виражає сталі зв'язки між виробниками та споживачами, продавцями та покупцями товарів та послуг; обумовлює еквівалентний обмін між суб'єктами товарних відносин, тобто обмін товарів та послуг відповідно суспільно-необхідним затратам на їх виготовлення (згідно з їх вартістю). При цьому виникає потреба вираження вартості товарів за допомогою її зовнішньої грошової форми – ціни.

Тому, закон вартості виражає внутрішні, сталі, суттєві та стійкі зв'язки між суспільно-необхідною працею і цінами товарів (в умовах відносної відповідності попиту та пропозиції). При невідповідності попиту та пропозиції обмін товарів та послуг здійснюється не тільки відповідно до умов закону вартості, але й закону попиту та пропозиції.

Механізм дії закону вартості проявляється також через стихійне відхилення цін від вартості в процесі обміну товарів.

Закон вартості виконує такі основні функції :

- 1) регулюючу – стихійне регулювання пропорцій товарного виробництва (шляхом коливання цін біля вартості і збільшення випуску товарів при відхиленні ціни вверх від вартості та навпаки);
- 2) стимулюючу – стимулює підвищення ефективності виробництва;
- 3) диференційну – соціально-економічна диференціація товаровиробників.

ТЕМА 5. Теорія грошей

План

1. Походження та суть грошей
2. Функції грошей як загального еквівалента
3. Грошовий обіг і його закон
4. Перетворення грошей в капітал.
5. Грошова система
6. Валютні курси. Конвертованість валют

Існують дві основні концепції виникнення грошей:

- *Раціоналістична концепція виникнення грошей*, згідно з якою гроші виникли як результат домовленості між людьми про введення спеціального інструменту (грошей) для здійснення обміну товарів.

Панувала до кінця 18 ст. Її підтримують такі сучасні економісти, як П.

Самуельсон і Дж. Гелбрейт.

- *Еволюційна концепція виникнення грошей* стверджує, що гроші виникли стихійно, незалежно від волі і бажання людей, в результаті тривалого еволюційного розвитку, основні **причини їх виникнення**: розвиток суспільного поділу праці (СПП), виникнення товарного виробництва і обміну.

Етапи розвитку форм вартості та виникнення грошей:

1. Проста, одинична або випадкова форма вартості за якої одному товару, що перебуває у відносній формі вартості, відповідає тільки один товар, що перебуває в еквівалентній формі вартості. Існує до I суспільного поділу праці (СПП). З'явилась в період розпаду первіснообщинного ладу, наприклад, на стику общин, коли обмін мав випадковий, епізодичний характер. Пропорції обміну товарів мають вираз:

x товару А = y товару Б 1 сокира = 2 списам відносна еквівалентна форма вартості

Наведений приклад показує, що:

1) форма вартості має за необхідну умову наявність 2 товарів, кожен з яких відіграє особливу роль.

2) перший товар – сокира – виражає свою вартість через відношення до другого товару – спис – відіграє активну роль і знаходиться в *відносній формі вартості*;

3) другий товар – спис – виступає засобом для вираження вартості першого товару – сокири – відіграє пасивну роль і знаходиться в *еквівалентній формі вартості*.

Відносна та еквівалентна форма вартості взаємопов'язані, не існують одна без одної. Крім того, жоден товар не може одночасно знаходитись в обох формах вартості, оскільки не може виражати свою вартість в самому собі.

2. Повна, або розгорнута форма вартості, за якої одному товару, що перебуває у відносній формі вартості, відповідає безліч інших товарів, що перебувають у еквівалентній формі вартості. Виникає після першого суспільного поділу праці – відокремлення тваринництва від землеробства – створюються умови для постійного обміну продуктів, а сам обмін набуває життєво-необхідного значення для самих виробників. Формула обміну товарів має вираз:

$$\begin{aligned}
 &= 20 \text{ шкірам;} \\
 1 \text{ вівця} &= 100 \text{ кг зерна;} \\
 &= 3 \text{ сокирам;} \\
 &= \text{тощо або} \\
 &= y \text{ товару В}
 \end{aligned}$$

$$x \text{ товару А} = z \text{ товару С} = q \text{ товару} = \text{тощо}$$

Вартість вівці виражається тепер у багатьох інших товарах еквівалентах. Недоліки повної, або розгорнутої форми вартості: 1) не закінчене відносне вираження вартості товару, тобто з появою нового товару ряд товарів еквівалентів можна продовжити; 2) обмін ускладнюється, оскільки для його здійснення необхідний збіг потреби власників різних товарів.

3. Загальна форма вартості за якої безлічі товарів, що перебувають у відносній формі вартості, відповідає лише один, що перебуває в еквівалентній формі вартості (в різних місцевостях цим товаром були: кава, чай, зерно, сіль, худоба, хутро тощо). Виникає з подальшим розвитком СПП і обміну, коли роль посередника закріплюється за тим товаром, який частіше обмінюється. Цей товар відокремлюється із загальної товарної маси, слугує еквівалентом вартості усіх інших товарів і виконує функцію грошей. Формула обміну товарів має наступний вираз:

$$20 \text{ шкірам} =$$

100 кг зерна = 1 вівця
3 сокири = тощо =

4. *Грошова форма вартості* за якої роль загального еквівалента закріплюється за одним товаром – золотом (сріблом), який стає грошима. Виникає після третього суспільного поділу праці, коли з розвитком регіональних і міжнародних зв'язків наявність локальних і національних еквівалентів суттєво ускладнювала торгівлю. Формула обміну товарів має наступний вираз:

100 кг зерна =
3 сокири = 5г золота
1 вівця =

Отже, розвиток суспільного поділу праці та еволюція форм вартості протягом довгого історичного періоду призвела до виникнення грошей. ***Гроші*** – це особливий товар, який виконує роль загального еквівалента, виступає посередником в обміні товарів і виражає еквівалентні відносини між людьми з приводу виробництва та обміну товарів.

Сутність грошей виявляється в єдності їхніх властивостей.

Властивості грошей:

- 1) це загальний еквівалент, за допомогою якого решта товарів вимірюють свою вартість;
- 2) гроші мають *споживчу вартість*, яка полягає в їхній здатності обмінюватись на всі інші товари;
- 3) *вартість грошей* – це купівельна спроможність грошової одиниці, кількість товарів і послуг, які можна придбати в обмін на неї;
- 4) *гроші виражають економічні відносини* між людьми з приводу виробництва та обміну товарів.

Функції грошей як загального еквівалента

Функції грошей:

- *міра вартості* – полягає у здатності грошей як загального еквівалента вимірювати вартість усіх інших товарів, надаючи їм форму ціни. Позаяк на зміну золоту прийшли неповноцінні паперові гроші, дана функція модифікована у засіб обміну (порівняння вартості обмінюваних товарів) та засобу обліку (грошовий облік національного продукту).
- *засіб обігу* – полягає у виконанні грошима ролі посередника в обміні товарів і забезпечення товарообігу. Процес товарного обміну з участю грошей виражається формулою $T - G - T$.
- *утворення скарбу (засіб збереження вартості, заощадження та нагромадження)* – виконують гроші, які тимчасово виходять з обігу, нагромаджуються і перетворюються на скарб. Цю функцію виконують повноцінні гроші, які мають власну вартість і здатні її зберігати протягом тривалого періоду часу. Це гроші в золотій або срібній формі. Поява паперових грошей сприяла модифікації даної функції у функцію збереження вартості, оскільки паперові гроші не є скарбом.

- *засіб платежу* – полягає в обслуговуванні ними різноманітних боргових зобов'язань, які виникають в результаті неспівпадіння в часі операцій купівлі товару і проплати за нього. Наприклад: продаж товарів у кредит, виплата заробітної плати, сплата податків, оплата комунальних послуг, тощо.

- *світові гроші* – полягає в обслуговуванні грошима міжнародних економічних відносин, пов'язаних з розрахунками за зовнішньоекономічними операціями, наданням кредитів та іншими угодами. Первісно (в епоху первісного нагромадження капіталу) цю функцію виконувало тільки золото. Згодом, поряд з золотом, функцію світових грошей виконували долар США та фунт стерлінгів. На сучасному етапі світовими грошима вважається валюта, яка використовується для обслуговування міжнародної торгівлі, руху капіталу між країнами, реалізації міждержавних угод. Для цього придатна конвертована валюта, що має здатність вільно обмінюватись на національні грошові одиниці інших країн. На сьогодні це долар США, Євро, Йена

Грошовий обіг і його закон

Грошовий обіг – це процес руху грошей в готівковій та безготівковій формах, що обслуговує реалізацію суспільного продукту. Обіг грошей, що здійснюється на основі притаманних йому законів, визначає кількість грошей, необхідних для обігу, враховуючи стійкий причинно-наслідковий зв'язок між кількістю грошей, товарною масою, рівнем цін та швидкістю обертання грошей.

Існують декілька варіантів визначення кількості грошей, необхідних для обігу.

1) Згідно з класичною кількісною теорією:

$$CЦ+K+ПЛ+ВП+ Ш=M$$

де: М – маса грошей, необхідних для обігу;

СЦ – сума товарних цін;

К – сума цін товарів, проданих у кредит;

ПЛ – сума платежів за борговими зобов'язаннями минулих періодів строк оплати по яким настав;

ВП – сума взаємо погашених безготівкових платежів;

Ш – кількість оборотів однойменних грошових одиниць за рік.

2. Згідно з неокласичною теорією збалансованої грошової і товарної маси, запропонованою американським економістом І.Фішером;

$$M \times V = P \times Q,$$

де М – маса грошей в обігу; V – середня швидкість обігу грошей; P – середній рівень цін на товари та послуги; Q, – кількість товарів та послуг, представлених на ринку.

3. Згідно з кейнсіанською теорією потреба в грошах не обмежується лише товарними угодами, а враховує і попит на гроші, зумовлений заощадженнями готівкових грошей:

Грошова система

Грошова система – це форма організації грошового обігу, що історично склалась в країні та закріплена в національному законодавстві.

Основними елементами грошової системи виступають:

- 1) грошова одиниця країни;
- 2) види державних грошових знаків – металевих та паперових, які мають законну силу, законодавством встановлено порядок випуску і обігу;
- 3) регламентація безготівкового обігу;
- 4) порядок обміну національної валюти на іноземну і регульований державний валютний курс;
- 5) державне регулювання грошового обігу.

Відомі *два типи грошових систем*:

1) грошова *система металевих грошових обігу*, за якої функції грошей виконували металеві гроші. Металеві системи поділяються на *біметалева* (роль загального еквівалента виконували золото та срібло) та *монометалізм* (роль загального еквівалента виконувало золото).

2) *паперово-кредитний обіг*, в основі якого лежать кредитні гроші.

Розвиток товарообміну за посередництвом грошей характеризується зміною їх видів.

- *Товарні (продуктові) гроші* характерні для початкових етапів розвитку товарно-грошових відносин. В якості грошей виступають певні економічні блага (продукти), вартість яких визначається витратами на їх виробництво (кава, чай, зерно, сіль, худоба, хутро тощо). Їх недоліки полягають в неможливості їх довільного поділу без втрати споживчих властивостей, громіздкості, а також неможливість тривалого зберігання.

Металеві гроші – це гроші, виготовлені з певного металу

(золото, срібло, мідь). Найбільшого розповсюдження набула грошова система біметалізму, в якій роль грошей закріплена за двома металами – сріблом і золотом та, згодом, грошова система золотого монометалізму, в якій роль загального еквіваленту закріплена за золотом. Вартість металевих грошей визначається витратами виробництва на видобування металу, з якого вони зроблені, та на карбування монет. Переваги металевих грошей: однорідність, легка подільність, здатність до тривалого зберігання, невелика вага, зручність транспортування.

- *Паперові гроші* – знаки вартості, виготовлені з паперу, символи, що замінюють повноцінні гроші в обігу. Паперові гроші не мають реальної вартості, тому обмін товарів на паперові гроші здійснюється на основі примусу з боку держави, яка визначає їх номінальну вартість – курс обігу.

- *Кредитні гроші* – знаки вартості в обігу, що являють по суті боргові зобов'язання боржників перед кредиторами. І функціонують на основі кредитної угоди між ними.

- *Електронні гроші* – є різновидом депозитних грошей, які існують у вигляді електронного запису в пам'яті банківського комп'ютера. Вони не мають грошового втілення, а функціонують як банківський переказ

грошових засобів лише в комп'ютерній мережі. На сучасному етапі електронні гроші вже частково замінили паперові гроші, чеки та інші грошові документи при безготівкових розрахунках.

Грошова маса – це сукупність усіх грошових засобів у готівковій і безготівковій формах, які забезпечують реалізацію товарів і послуг та всі нетоварні платежі в країні.

Структура грошової маси:

- готівкові гроші (розмінні білонні монети, банкноти та казначейські білети);
- безготівкові гроші (чекові внески, депозитні сертифікати, державні цінні папери та ін.).

Структура грошової маси відображає структуру і рівень розвитку економіки країни, що характеризується зростанням питомої частки грошових засобів, які обертаються через банківську систему.

Залежно від рівня ліквідності (**ліквідність** – це здатність перетворення активів та цінностей в готівкові гроші або мобільність активів) грошові засоби поділяються на грошові агрегати:

M_0 = готівка: монети і банкноти, що перебувають в обігу поза банками;

M_1 = M_0 + поточні рахунки та інші безстрокові чекові депозити в комерційних банках;

M_2 = M_1 + заощаджу вальні й невеликі строкові депозити в комерційних банках;

M_3 = M_2 + внески у спеціалізованих установах і великі строкові депозити в комерційних банках; $L(M_4) = M_3$ + облігації, скарбничі векселі та інші кредитні інструменти.

Порушення законів грошового обігу призводить до інфляції.

Валютні курси. Конвертованість грошей

Валютний курс – це ціна грошової одиниці однієї країни, виражена в грошових одиницях іншої країни.

Ціна іноземної валюти встановлюється фінансовими органами шляхом *котирування*. Існує кілька видів котирування валют: *пряме, непряме, спот-курс, крос-курс, форвард-курс*.

Функції котирування валют: засіб інтернаціоналізації грошових одиниць; зіставлення національної вартості й з вартістю і цінами / світового ринку; зіставлення цінових структур і результатів суспільного виробництва окремих країн; перерозподіл національного продукту між країнами, що здійснюють економічні зв'язки.

Нині валютні курси встановлюють на основі *співвідношення купівельної спроможності різних валют*. **Купівель на спроможність грошей** – це кількість товарів і послуг які можна придбати за одну грошову одиницю в певній країні. Найпростішим способом визначення паритету купівельної спроможності валют є зіставлення вартості стандартного набору (кошика) товарів і послуг у національних валютах різних країн за формулою:

$$KC = \frac{P_j^A}{P_j^B}$$

де KC купівельна сила валют; P_j^A P_j^B – рівень цін у відповідних країнах за j -й період.

Рівень цін зростає – купівельна спроможність падає.

З валютним курсом тісно пов'язана конвертованість валют.

Конвертованість валюти означає ступінь її здатності вільно обмінюватися на національні грошові одиниці інших країн.

Конвертованість – це невід'ємний атрибут ринкової економіки. Вона передбачає відкритість економіки, лібералізацію зовнішньої торгівлі, вільну міграцію капіталу та ін. Без конвертованості національної грошової одиниці товаровиробник не може залучитися в різноманітні структури світового ринку, в міжнародний поділ праці, а споживач позбавляється можливості належним чином задовольнити свій платоспроможний попит.

ТЕМА 6. Ринок і механізм його функціонування

План

1. Поняття ринку і умови його функціонування
2. Механізм ринкового саморегулювання
3. Структура та принципи класифікації ринків
4. Конкуренція і монополія у ринковій економіці

Ринок - сукупність економічних відносин, що виникають між суб'єктами економічної системи (виробниками і споживачами, продавцями і покупцями) з приводу обміну результатами і факторами виробництва, це відпрацьований механізм об'єктивної координації покупців і продавців.

Умови розвитку та ефективного функціонування ринку:

- наявність множини форм власності (в т.ч. приватної);
- їх рівність перед законом і однакова захищеність;
- свобода підприємництва;
- свобода власника ресурсів розпоряджатися ними, а споживача – власника грошей купувати
- необхідні йому товари (послуги);
- комерційний характер їхньої взаємодії;
- конкуренція;
- розвинута структура та інфраструктура;
- формування цін на основі попиту і пропозиції;
- створення надійної та ефективного системи правового захисту ринку.

У формуванні ринку виділяють наступні етапи:

- *класичний вільний ринок* (до середини XIX ст.), в якому держава не втручалася в економіку, лише стежила за тим, щоб усі, хто має самостійне джерело доходів, ретельно сплачували податки до державної казни;

- *регульований ринок* (середина XIX – 50-ті роки XX ст.) характеризувався втручанням держави в економічне життя суспільства з метою обмеження свавілля монополій та захисту конкурентного середовища;
- *соціально орієнтований ринок*, у якому, крім механізмів регулювання, держава бере на себе виконання функції соціального захисту населення.

Функції ринку:

1) *Регулююча* – регулює всі економічні процеси – виробництво, обмін, розподіл та споживання, визначаючи пропорції та напрямки розподілу економічних ресурсів на мікро - та макrorівні за рахунок розширення або звуження попиту та пропозиції.

2) *Розподільча* - доходи виробників і споживачів диференціюються через ціни, зумовлюючи соціальне розшарування населення.

3) *Інформативна* - через ціни надає інформацію виробникові, торговцеві, споживачеві про те, що вигідно виробляти та купувати, а що – ні, скільки чого треба виробляти, на які верстви населення треба орієнтуватися.

4) *Інтеграційна* - об'єднує і сприяє формуванню єдиного економічного простору як в межах окремої держави, так і в межах світової економіки.

5) *Алокаційна* - забезпечує виробництво оптимальної комбінації товарів та послуг за допомогою найбільш ефективної комбінації ресурсів.

б) *Сануюча* – через конкуренцію очищає економічне середовище від неконкурентоспроможних господарств та підтримує найефективніші.

Механізм ринкового саморегулювання

Ринковий механізм – це сукупність взаємопов'язаних законів та елементів, що утворюють спосіб організації ринкової економіки як саморегульованої системи. Він означає, що встановлення певної відповідності між різними складовими економіки здійснюється силами самої економіки, без втручання зовнішніх щодо неї факторів, передусім держави.

Основними економічними законами ринкового механізму є *законом вартості, законом попиту та пропозиції, законами грошового обігу*.

Елементами ринкового механізму є: попит, пропозиція, ринкова ціна, конкуренція.

Попит – кількість товару (послуг), яку бажають і спроможні (платоспроможний попит) купити споживачі за певну ціну в одиницю часу.

Закон попиту. Обсяг попиту знаходиться в оберненій залежності від зміни рівня ціни при сталості усіх інших чинників. Чим вища ціна товару, тим менше на нього попит, і навпаки. Про дію цього закону свідчить, перше, те, що низькі ціни посилюють у споживача бажання купувати товари, практика розпродажу товарів за зниженими цінами. По-друге, оскільки споживання підлягає дії принципу знижувальної граничної корисності (покупець товару отримує менше задоволення або корисності від кожної наступної одиниці продукції*), то споживачі купують додаткові одиниці продукту лише за умови, що його ціна знижується. По-третє, підтвердженням цього є ефект доходу та ефект заміщення.

Графічне зображення даної функції називають кривою попиту (лінія D), де

(Q) - обсяг попиту, (P) рівень цін. Попит – функція від ціни. $Q = f(P)$

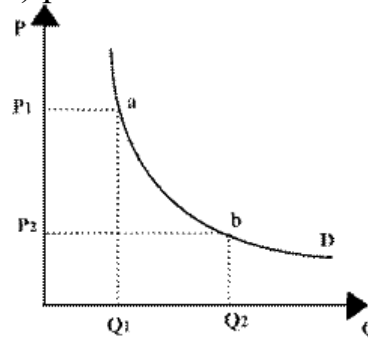

Рис.6.1. Графічне зображення закону попиту

Нецінові чинники (фактори), що впливають на зміну в попиті:

- величина доходів;
- ціни на взаємодоповнюючі (товар – комплімент) та взаємозамінні (товар – субститут);
- індивідуальні смаки (мода);
- очікування споживачів;
- кліматичні умови.

Пропозиція – кількість товару, яку продавці готові продати за певну ціну в одиницю часу.

Закон пропозиції. Обсяг пропозиції прямо залежить від зміни рівня ціни при незмінності усіх інших факторів. Чим вище ціна, тим більша пропозиція, і навпаки. Графічне зображення даної функції називають кривою пропозиції (лінія S), де (Q) - обсяг пропозиції, (P)- рівень цін.

Пропозиція – функція від ціни. $(Q) = f(P)$

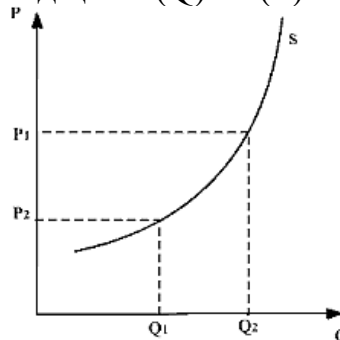

Рис. 6.2. Графічне зображення закону пропозиції

Фактори, що впливають на зміну в пропозиції:

- зміна цін на ресурси;
- технологія; податки і дотації;
- зміна мети виробництва;
- очікування виробників.

Зміни в пропозиції, зумовлені неціновими чинниками, змінюють положення кривої попиту, зсуваючи її праворуч або ліворуч. Рух по кривій (S) відображає зміну обсягу попиту під впливом ціни.

Рівноважна ціна – ціна, при якій інтереси покупців і продавців задовольняються, балансуються. **Рівноважна ціна** – ціна, за якої внаслідок дії конкурентних сил продавці пропонують стільки товарів, скільки покупці готові їх купити. Якщо ціна підніметься вище рівноважного рівня, то на ринку відбудуться такі зміни: обсяг попиту зменшиться, а пропозиція зросте. Утвориться надлишок товару. Якщо ціна опуститься нижче рівноважного рівня, то попит зросте, а пропозиція зменшиться, що призведе до дефіциту товарів на ринку. Для відновлення рівноваги в першому випадку ціна повинна знизитись, а у другому випадку – зрости і повернутися до рівноважного рівня.

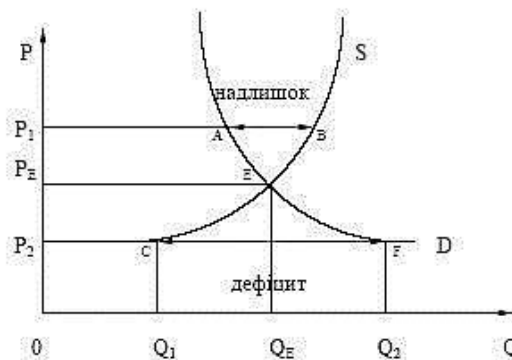

Рис. 6.3. Графічне зображення рівноважної ціни

Цінова еластичність попиту і пропозиції показує міру залежності попиту чи пропозиції від ціни, відображає ступінь зміни обсягу попиту чи пропозиції під впливом зміни ціни. Ступінь цінової еластичності попиту чи пропозиції визначається коефіцієнтом еластичності – відношення відсоткової зміни величини попиту (пропозиції) до відсоткової зміни ціни. $E_{d,s}$ = зміна величини попиту (пропозиції), зміна ціни

Якщо $E_{d,s} > 1$ - попит чи пропозиція є еластичними, тобто, зміна ціни на 1 % викликає зміну обсягу попиту (пропозиції), яка перевищує 1 %. Якщо $E_{d,s} < 1$ - попит чи пропозиція є нееластичними, коли зміна ціни на 1 % зумовлює зміну обсягу попиту (пропозиції) меншою мірою.

Фактори, що впливають на цінову еластичність попиту:

- наявність і доступність товарів – субститутів;
- значимість товарів – компліментів у загальній структурі споживання;
- кількість замінників товару;
- фактор часу.

Структура та принципи класифікації ринків

Структура ринку - поділ ринку, класифікують за різними критеріями, найважливішими з яких є наступні:

1) *за економічним призначенням* виділяють: – ринок робочої сили; – фінансовий ринок (ринок позичкових капіталів); – ринок засобів

виробництва; – споживчий ринок; – ринок послуг; – ринок технологій; – ринок духовних благ.

2) за об'єктами обміну: а) ринок ресурсів, який набуває форм: – ринку праці; – ринку капіталу; – ринку землі та нерухомості; б) товарний ринок, який набуває форм: – ринку споживчих товарів; – ринку послуг; – ринку науково-технічних розробок та інформації; в) фінансовий ринок, що набуває форм: – грошового ринку; – ринку цінних паперів; – валютного ринку.

3) за географічним положенням розрізняють: – місцевий; – регіональний; – національний; – світовий.

4) залежно від умов, в яких діють господарюючі суб'єкти:

- вільний ринок (багато продавців, багато покупців, товари однорідні, вхід та вихід на ринок вільний, інформація доступна);
- монополізований (олігополія, монополія: один продавець або їх обмежена кількість, багато покупців, доступ на ринок та до інформації обмежений);
- монополістична конкуренція (відносно велика кількість продавців, диференціація товару, вільні вхід на ринок та вихід);
- регульований (держава законодавче обмежує економічну свободу окремих господарюючих суб'єктів, формуючи та захищаючи конкурентне середовище).

5) за галузями розрізняють: автомобільний, зерновий і тому подібне.

б) за характером продаж: оптовий та роздрібний.

7) стосовно відповідності чинному законодавству: – легальний (дозволений законом і відкритий для оподаткування); – тіньовий (не зареєстрований, ухиляння від сплати податків).

Інфраструктура ринку - система державних, приватних і громадських інститутів (організацій і установ) і технічних засобів, що обслуговують інтереси суб'єктів ринкових відносин, забезпечують їхню ефективну взаємодію (банки, біржі, торгові доми, податкові інспекції, ярмарки, аукціони та ін.). Функції інфраструктури: просування товарів до споживача; забезпечення зворотного зв'язку між виробництвом і споживанням; перерозподіл ресурсів між галузями та всередині них; акумуляція тимчасово вільних грошових коштів та розподіл їх між галузями, підприємцями; регулювання грошового обігу.

Цінні папери - грошові документи, що визначають взаємовідносини між особою, яка випустила ці документи, та їх власником і передбачають виплату доходу у вигляді дивіденду або проценту. До цінних паперів в Україні відносяться: акції, облігації, казначейські зобов'язання, ощадні сертифікати, векселі та приватизаційні цінні папери.

Акція - засвідчує внесення певного паю в статутний фонд акціонерного товариства. Дає право його власникові на одержання прибутку у вигляді дивіденду, на участь в управлінні акціонерним товариством та в

розподілі майна при його ліквідації (випускаються іменні, на пред'явника, привілейовані). Дивіденд - частина прибутку акціонерного товариства, яка розподіляється серед акціонерів пропорційно їх вкладеному капіталу. *Курс акцій* – ціна, за якою акція продається на ринку. Він перебуває у прямій залежності від дивіденду, одержуваного за акцію, і у зворотній залежності від норми позичкового проценту.

Облігація - засвідчує внесення її власником грошових коштів і підтверджує зобов'язання відшкодувати йому номінальну вартість у передбачений строк з виплатою проценту (випускаються внутрішніх державних і місцевих позик, облігації підприємства).

Казначейські зобов'язання - засвідчують внесення їх власником коштів до бюджету та право на отримання фіксованого доходу (випускаються короткострокові - до року, середньострокові - від 1 до 5, довгострокові від - 5 до 10 років).

Ощадний сертифікат - письмове свідоцтво банку про депонування грошових коштів, яке засвідчує право вкладника на отримання після закінчення встановленого строку депозиту і відсотків по ньому.

Приватизаційні цінні папери - приватизаційні майнові сертифікати, житлові чеки та земельні. Це - види державних цінних паперів, що засвідчують право їхнього власника на безоплатне одержання в процесі приватизації частини майна державних підприємств, державного житлового фонду та земельного фонду.

Фондова біржа – організований ринок цінних паперів, що виконує функцію мобілізації грошових засобів для довгострокових інвестицій в економіку та для фінансування державних програм. Є некомерційною організацією, не переслідує мети одержання прибутку, діє на принципі самоокупності, не виплачує доходів від своєї діяльності членам біржі. Емітентами цінних паперів можуть бути юридичні особи, держава, державні органи, органи місцевої адміністрації, підприємства, іноземні юридичні особи. Інвесторами є громадяни або юридичні особи, які купують від свого імені та за свої власні кошти цінні папери.

Товарна біржа - це асоціація юридичних і фізичних осіб, що здійснює оптові торговельні операції за стандартами, зразками за цінами, що складаються на умовах вільної конкуренції.

Функції товарних бірж:

- збалансування попиту і пропозиції через процедуру відкритої купівлі-продажу;
- упорядкування та уніфікація ринку товарних і сировинних ресурсів;
- стимулювання розвитку ринку;
- економічний індикатор.

Крім зазначених двох бірж існують ще такі їх види, як біржа праці, валютна біржа та фрахтова біржа

Конкуренція і монополія у ринковій економіці

Монополія - ринок, який має лише одного продавця і багато покупців.

Монополізація – економічний результат концентрації та централізації виробництва і капіталу.

Концентрація виробництва – зосередження засобів виробництва, працівників і обсягів виробництва на великих підприємствах.

Централізація капіталу – збільшення розмірів капіталу внаслідок об'єднання або злиття раніше самостійних капіталів.

Монопсонія – ринок, монополізований одним покупцем.

Види монополій : закрита, відкрита , природна, чиста.

Закрита – галузь, захищена від конкурентів за допомогою юридичних обмежень (патентний захист, авторські права, ліцензії).

Відкрита – одна фірма стає єдиним постачальником товару, але не має спеціального захисту від конкурентів (нові товари).

Природна – галузь, у якій довготермінові середні витрати виробництва досягають мінімуму лише тоді, коли одна фірма обслуговує весь ринок. Вона ґрунтується на економії від масштабів виробництва (енергетика, залізниця, телекомунікації).

Чиста - утворюється там, де діє лише один продавець і немає реальних альтернатив – не існує товарів – субститутів, що виробляються, він є однорідний і унікальний. Чистий монополіст має абсолютну ринкову владу, його здатність впливати на ціну обмежує тільки попит споживачів, тому фірма – монополіст встановлює ціну на ринку. Розрізняють: монополію окремого підприємства; монополію, як змову; монополію, що ґрунтується на диференціації продукту.

Негативні наслідки монополізації: 1) монополіні ціни відхиляються від ринкових, створюючи додаткові джерела прибутку для фірм –лідерів; 2) послабивши тиск конкуренції, створює передумови для утримання «ноу – хау»; 3) деформує структуру економіки, застосовуючи механізм тиску, придушує галузі, що мали б розвиватися більшими темпами; 4) обмежує дію ринкового механізму попиту і пропозиції, що веде до диспропорції суспільного відтворення і поглиблення суперечностей ринкового господарства.

Конкуренція - форма економічних відносин між суб'єктами ринкового господарства, в яких виражається суперництво за найбільш вигідні умови виробництва, продажу і купівлі товару та отримання найвищих прибутків. Конкурентність ринку визначається тими межами, в рамках яких окремі фірми здатні здійснювати вплив на умови реалізації (на ціни). Чим менше окремі фірми впливають на ринок, тим більше конкурентним вважається ринок.

Функції конкуренції:

1) *регулювання* – підприємці спрямовують капітал в ті галузі, де можливий найвищий прибуток;

2) *мотивації* – ті, хто виготовляють продукцію з меншими виробничими витратами, одержують винагороду у вигляді прибутку;

3) *розподілу* – активізує стимули до вищої продуктивності, дозволяє розподіляти прибуток серед підприємств і домашніх господарств відповідно до їхнього ефективного внеску;

4) *контролю* – обмежує і контролює економічну силу кожного підприємства.

Види конкуренції: досконала, недосконала (монополістична, олігополія), цінова, нецінова, нечесна, внутрішньогалузева, міжгалузева.

Конкуренція вільна (досконала) - відповідає такій моделі ринкових відносин, коли є велика кількість підприємств, які пропонують стандартизовану, однорідну продукцію. Частка кожної фірми в загальному обсязі виробництва галузі є незначною і тому жодна з них не може впливати на рівень ринкової ціни; вільний доступ до ринку нових учасників і вільний вихід з нього. Недосконала - представлена двома формами: монополістичною конкуренцією та олігополією, тобто вона виникає в сучасних умовах, коли товари на ринках пропонуються обмеженим числом фірм.

Монополістична конкуренція - така модель ринку, за якої відносно велика кількість невеликих виробників пропонують подібну, але не ідентичну продукцію. Продукт кожного продавця є диференційованим. Диференціація продукту означає, що товар не є стандартизованим і має відмінності (ринки одягу, пральних порошків, взуття). Обсяги кожного продавця відносно невеликі, тому фірма має обмежений контроль над ринковою ціною; можливий відносно легкий вступ до галузі нових виробників.

Олігополія - така модель ринку, яка характеризується обмеженою кількістю (3-8) великих, пануючих у ключових галузях виробництва підприємств, що виробляють як стандартизований (сталь, алюміній), так і диференційований товар (автомобілі, побутові електроприлади). Ціна встановлюється як результат нецінової конкурентної боротьби великих корпорацій; складність входження до галузі нових підприємств; існування стимулів до злиття, змов, спрямованих на усунення конкурентів.

Конкуренція цінова – головними методами боротьби з конкурентами є ціна (зменшення витрат виробництва, наукова організація праці, підвищення її продуктивності).

Конкуренція нецінова – використання будь-яких засобів, крім зниження цін, з метою залучення нових споживачів (використання реклами, надання додаткових послуг, упаковка, тара, поліпшення якості продукції).

Нечесна – діяльність, спрямована на одержання комерційної вигоди і забезпечення домінуючого становища на ринку, яка не виключає обман споживачів, партнерів, державних органів (використання товарного знака, поширення неправдивих відомостей, порушення законів, переманювання провідних спеціалістів конкурентів, дезінформація з боку виробника споживачів). *Внутрішньогалузева конкуренція* - відбувається між виробниками однорідної продукції (галузі) або фірмами, що надають однакові послуги (банки, страхові компанії) і передбачає пошук джерел зниження індивідуальних витрат виробництва і таким чином шляхів

зниження ринкової ціни. *Міжгалузева конкуренція* - відбувається між виробниками різних галузей за найбільш вигідне застосування капіталів та більш високий рівень прибутку. Сприяє міжгалузевому переливанню капіталів і переміщенню ресурсів у більш прибуткові галузі і сфери виробництва. Форми міжгалузевої конкуренції: диверсифікація виробництва (урізноманітнення номенклатури виробів, здійснюється шляхом проникнення в галузь фірми – конкурента); вертикальна інтеграція (об'єднання капіталів різних, але технологічно залежних між собою галузей); конгломерація виробництва (об'єднання капіталів різних, зовсім технологічно не пов'язаних між собою, підприємств).

ТЕМА 7. Підприємництво і підприємство

План

1. Сутність підприємництва і умови його існування.
2. Підприємство як суб'єкт ринкової економіки.
3. Домогосподарства як суб'єкт ринкових відносин.

Підприємництво – самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик діяльність щодо виробництва продукції, виконання послуг та заняття торгівлею з метою одержання прибутку. **Підприємець** – особа, яка поєднує новаторські, комерційні й організаторські здібності, застосовує їх для пошуку і розвитку нових видів та методів виробництва, нових сфер використання капіталу, отримання нових благ та нових якостей.

Суб'єктами підприємництва можуть бути: громадяни України, інших держав, юридичні особи всіх форм власності.

Об'єкт підприємництва – певний вид діяльності (виробництво, торгівля, посередництво, операції з цінними паперами, інноваційна справа), що матеріалізується у вироблюваній продукції або благах, у вигляді послуг, інформації.

Підприємництво як тип господарської поведінки ґрунтується на:

- самостійності та незалежності стосовно вибору: що, як, для кого виробляти;
- повній відповідальності за прийняті рішення та їх наслідки;
- спрямуванні діяльності на досягнення комерційного успіху.

Підприємництво як економічна категорія виражає відносини і зв'язки, що складаються між суб'єктами, спрямовані на забезпечення такої комбінації економічних ресурсів, яка дає змогу досягати їм комерційного успіху, що виявляється у максимізації доходу та прагненні підірвати монополію своїх конкурентів. *Як метод економічного мислення* – властивий людям, здатним до підприємництва, які мають грамотні підходи щодо вирішення господарських проблем.

Принципи підприємництва:

- вільний вибір видів підприємницької діяльності;

- вибір постачальників і споживачів продукції, що виробляється;
- встановлення цін відповідно до закону;
- вільний найм підприємцем працівників;
- комерційний розрахунок та власний ризик;
- вільне розпорядження прибутком після сплати податків;
- самостійне здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

Функції підприємництва:

- 1) *інноваційна* – генерування та реалізація нових ідей, здійснення техніко-економічних розробок, проектів;
- 2) *організаційна* – поєднання ресурсів виробництва в найоптимальніших пропорціях, контроль за їх використанням;
- 3) *ресурсна* – найефективніше використання матеріальних, трудових, фінансових та інформаційних ресурсів унаслідок застосування досягнень науки і техніки;
- 4) *мотиваційна* – формування мотиваційного механізму ефективного використання ресурсів, максимальне задоволення потреб споживача.

Підприємство як суб'єкт ринкової економіки.

Підприємство – господарська ланка, якій властиві такі риси: наявність єдиного майна, необхідного для здійснення певного економічного процесу; певне місце у системі суспільного поділу праці (спеціалізація, кооперація, комбінування, інтеграція); технологічна зумовленість факторів виробництва; певне місце в соціумі.

Види підприємств за формами власності та організації:

- 1) *індивідуальне* – засноване на приватній власності фізичної особи та її праці (фермери, ремісники) без постійного застосування найманої праці;
- 2) *сімейне* - ґрунтується на приватній власності громадян - членів однієї сім'ї з можливим використанням найманої робочої сили;
- 3) *приватне* (партнерське) – юридичні особи з обмеженою відповідальністю (малі підприємства, товариства, кооперативи), які використовують найману працю;
- 4) *акціонерне* – засноване на власності акціонерів – власників цінних паперів (фізичні та юридичні особи);
- 5) *орендне* – власність береться у користування на певний час за відповідну плату, що дає орендарю право бути власником результатів праці, доходів та розпоряджатися майном;
- 6) *колективне* – передбачає власність трудового колективу на майно, продукцію, доходи; 7) *інноваційне* – ґрунтується на інтелектуальній праці;
- 8) *спільне* – створюється об'єднанням майна різних власників.

Види підприємств за формою власності:

- 1) *одноосібне володіння* – підприємство, майно якого належить одному суб'єкту, що самостійно веде справу, одержує весь дохід і несе відповідальність за ризик від бізнесу;

2) *партнерство (товариство)* – форма організації, що ґрунтується на об'єднанні(пайовому) майна різних власників;

3) *корпорація (акціонерне товариство)* – юридична особа, що утворюється внаслідок об'єднання на пайових засадах капіталу своїх членів і належить до товариств з обмеженою відповідальністю;

4) *державні підприємства* – ґрунтуються на державній власності, яка має два рівні:– загальнодержавний і комунальний, відповідно до яких існують два види підприємств.

Види підприємств за кількістю працюючих та обсягом валового доходу: малі (кількість працюючих до 5 осіб), середні, великі.

Акціонерне товариство має статутний фонд (капітал), поділений на визначену кількість акцій рівної номінальної вартості, які визначають частку їх власника в акціонерному капіталі. Акціонери несуть відповідальність по зобов'язаннях товариства в межах належних їм акцій. АТ бувають публічними і приватними.

Товариство з обмеженою відповідальністю має статутний фонд, який утворюється вкладками учасників. Відповідальність по зобов'язаннях для учасників обмежується їх паями, а товариство відповідає за свої борги тим майном, яке є в його активі.

Повне товариство - основою його створення є договір учасників (громадян, підприємств), в якому визначається розмір і вид внесків. Учасники несуть необмежену і солідарну відповідальність по зобов'язаннях товариства (не лише своїм паєм, а й усім особистим майном).

Командитне товариство має дійсних членів і вкладників. Дійсні члени несуть відповідальність по зобов'язаннях товариства усім своїм майном (як учасники повного товариства), а вкладники - лише в межах їх власного паю (як учасники товариства з обмеженою відповідальністю).

В Україні відповідно до діючого законодавства підприємства можуть поєднуватися в:

- *асоціації* – договірні об'єднання, створені з метою постійної координації господарської діяльності. Асоціація не має права втручатися у виробничу й комерційну діяльність кожного з її учасників;

- *корпорації* – договірні об'єднання, створені на основі об'єднання виробничих, наукових і комерційних інтересів, з делегуванням окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників;

- *консорціуми* – тимчасові статутні об'єднання промислового й банківського капіталу для досягнення загальної мети;

- *концерни* – статутні об'єднання підприємств промисловості, наукових організацій, транспорту, банків, торгівлі й т.п. на основі повної фінансової залежності від одного або групи підприємців; об'єднання за галузевим, територіальним і іншим принципами;

- *фінансово-промислові групи (ФПГ)* – організаційна форма об'єднання більших промислових фірм із банківськими структурами, у яких кожний член-учасник самостійно вирішує власні завдання, але не зневажає при цьому інтересами групи.

Домогосподарства як суб'єкт ринкових відносин

Домогосподарство – це особа або група осіб, об'єднаних з метою забезпечення всього необхідного для життя, тобто об'єднаних спільним веденням господарства. Поняття “домогосподарство” і “сім'я” – поняття близькі, але різні. *Сім'я* – це сукупність осіб, проживають разом, об'єднані родинними зв'язками і загальним бюджетом. *Домогосподарство* жорсткіше прив'язане до територіальних меж і включає членів, які не є родичами.

Економічною ознакою домогосподарства – спільне господарство, сімейний бюджет, спільні рішення. Сучасна економічна теорія розглядає домогосподарство як один із суб'єктів ринкової системи, що виконує виробничі і відтворювальні функції.

Класифікація домогосподарств

У суспільстві з розвинутою економікою домогосподарства відрізняються між собою за *рівнем багатства*, яким вони володіють – це основний чинник, який впливає на диференціацію домогосподарств, існування їх різноманітних типів.

Другим чинником, який диференціює домашні господарства, є *тип і характер населеного пункту*, в якому проживає сім'я (велике місто, містечко, село, хутір). Сім'я, залежно від своїх доходів та місця проживання, можуть жити у власному будинку (великому чи малому), у багатоквартирному будинку, у багатоквартирному державному будинку.

За *формами власності та розміром дому* (квартири) сучасні домогосподарства є такі:

- малі приватні домогосподарства (малий власний будинок);
- великі приватні домогосподарства;
- об'єднання співвласників багатоквартирних будинків;
- домогосподарства у багатоквартирному державному будинку, що функціонує на основі оренди житла у держави;
- гуртожитки.

Щодо останнього типу домогосподарств, то вони не відповідають тим стандартам, що потрібні для проживання сім'ї.

Третім чинником, що визначає розміри домогосподарства, є кількість осіб, зайнятих у ньому.

Домогосподарство виконує чотири основні функції у національній економіці:

1) Постачальника ресурсів. Кругообіг починається з домашніх господарств як власників ресурсів. Вони постачають на ринок такі важливі виробничі ресурси, як працю (робочу силу), капітал, землю та підприємницькі здібності, одержуючи за це доходи в грошовій або натуральній формі. Ці ресурси потрапляють до підприємств, на яких створюються товари і послуги. Останні, опинившись на відповідному ринку, купуються домогосподарствами. Як бачимо, в умовах ринку домогосподарства і підприємства одночасно діють як покупці і продавці.

2) Споживача ресурсів. Суть її полягає в тому, що саме сімейні господарства виступають основним споживачем товарів і послуг, які

обертаються на відповідному ринку. Адресний платоспроможний попит домогосподарств на ринку товарів і послуг визначає обсяги та асортимент внутрішнього виробництва й імпорту. Такий попит є однією з рушійних сил функціонування та розвитку всієї економіки;

3) Заощадника ресурсів. В ній створюється фізіологічна основа даного капіталу що постійно розвивається, одночасно адаптуючись до існуючої соціально-економічної системи життєдіяльності. Це пов'язано з соціальною та виховною функціями сім'ї.

4) Інвестора доходів.

Домогосподарство постачає ресурси на ринок або споживає їх самостійно. Суперечність між безмежними потребами і обмеженими грошовими доходами є вузловою проблемою родинної економіки. Інакше кажучи, в основі функціонування домашнього господарства є принцип відповідності потреб і ресурсів, який характерний для економічної системи загалом.

Щоб домогосподарства успішно виконували свої функції, вони повинні отримувати певний обсяг доходів за рахунок певних джерел.

Споживання домогосподарства – це придбання товарів особистого користування, тобто купівля продуктів харчування, одягу, взуття, меблів, предметів культури і побуту, автомобілів, витрати на соціально-культурні та побутові послуги.

Заощадження – це та частина доходу домогосподарства, що не сплачується у вигляді податку та не витрачається на купівлю товарів особистого споживання.

ТЕМА 8. Доходи населення і його соціальний захист

План

1. Сутність, види і джерела формування доходів населення
2. Заробітна плата, її види, форми і системи
3. Сімейні доходи, структура їх використання та рівень життя
4. Соціальний захист населення
5. Соціальні програми як джерело формування доходів населення

Дохід – це кількість грошових коштів, благ чи послуг, отриманих індивідом, юридичною особою або економікою в цілому за певний період часу. Це ті матеріальні блага, як є в розпорядженні осіб і використовуються ними для задоволення своїх потреб. Або ж **дохід населення** – це грошові або натуральні надходження, які має населення для задоволення своїх потреб з різних джерел. Використовуються на особисте споживання товарів і послуг та приріст заощаджень.

Найзагальнішим економічним показником рівня життя є **ВВП на душу населення**.

Для аналізу динаміки рівня життя всередині країни використовується **особистий дохід, або дохід у розрахунку на душу населення**.

В економічній теорії доходи класифікують за різними критеріями:

1. За рівнем формування:

дохід як поняття приватногосподарське (макрорівень);

дохід як поняття народногосподарське (макрорівень).

2. За суб'єктом привласнення:

доходи населення; доходи підприємств (фірми); доходи держави; доходи суспільства (національний дохід).

3. За джерелом надходження:

Доходи від трудової та підприємницької діяльності: заробітна плата, доходи працівників колективних підприємств, доходи від індивідуальної діяльності, доходи від підсобного господарства, доходи від кооперативної діяльності, доходи підприємців.

Доходів від власності: дивіденди від акцій, відсотки за майновим паєм, вкладеним у підприємство, відсотки від банківських вкладів, доходи від облігацій, орендна плата тощо.

Доходи, що безпосередньо не пов'язані з оцінкою результатів діяльності: виплати при безробітті, часткова компенсація виплат на освіту, виплати інвалідам і тимчасово непрацездатним, безплатне надання медичних послуг, адресна допомога малозабезпеченим верствам населення, благодійні послуги, соціальні пенсії тощо.

4. За величиною нарахованих і реально отриманих доходів населення:

номінальні доходи – загальна сума доходу в цінах поточного року;

реальні доходи – дохід з урахуванням зміни цін, або дохід у цінах базового року.

5. Особисті доходи населення поділяються на *грошові, натуральні та сукупні*.

6. Для аналізу доходів підприємства (фірми) використовують такі поняття.

Валовий дохід, що дорівнює виторгу від реалізації товарів і послуг:

$$TR = P \cdot Q,$$

де TR – валовий дохід, P – ціна одиниці виробленого товару (послуги), Q – кількість реалізованих товарів (послуг).

Середній дохід, що дорівнює валовому доходу, поділеному на кількість реалізованих товарів і послуг:

$$AR = \frac{PQ}{Q},$$

де AR – середній дохід, P – ціна одиниці виробленого товару (послуги), Q – кількість реалізованих товарів (послуг).

Граничний дохід – приріст валового доходу від продажу одиниці реалізованих товарів і послуг:

$$MR = \frac{\Delta R(Q)}{\Delta Q},$$

де MR – граничний дохід, $\Delta R(Q)$ – приріст валового доходу, ΔQ – приріст обсягів реалізованих товарів (послуг).

7. Доходи, що утворюються в результаті використання певних факторів виробництва (факторні доходи): доходи у вигляді заробітної плати, рентний дохід, процентний дохід або прибуток на капітал, підприємницький дохід (прибуток) у вигляді залишкового доходу.

Заробітна плата: суть, види, форми і системи

У більшості країн ціна праці називається заробітною платою. В умовах ринкової економіки проблема визначення рівня заробітної плати є однією з найважливіших, бо пов'язана з умовами життєдіяльності людей. Заробітна плата для більшості населення виступає головним фактором формування їх доходів, а, отже, увагу визначає і умови їх життєдіяльності.

Слід зазначити, що рівень заробітної плати різних категорій працівників неоднаковий і залежить від факторів, що впливають на неї (рис. 8.1).

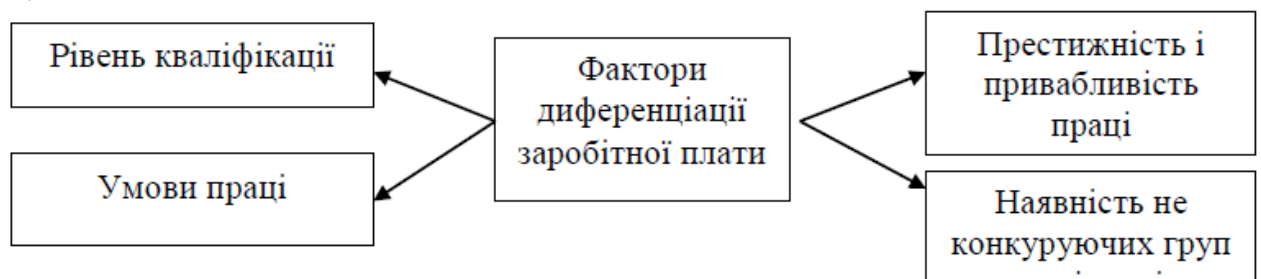

Рис. 8.1. Фактори диференціації заробітної плати

Розкриваючи природу заробітної плати, слід зазначити, що в не марксистській економічній теорії розрізняють поняття **заробітної плати** і **заробітку**. Під заробітною платою розуміють ціну за працю в одиницю часу (годину, день тощо). Під заробітком розуміють повний обсяг коштів, одержаних працівником за роботу за наймом. Він включає як основну заробітну плату, так і інші платежі, (премії, доплати за роботу в нічні зміни тощо).

Виділяють також **номінальну** та **реальну заробітну плату**. Та сума грошей, яку одержує працівник за свою роботу, називається **номінальною заробітною платою**. Сама по собі ця сума не є показником рівня життя працівника. Останнього цікавить, насамперед, кількість товарів та послуг, які можна придбати за одержану суму грошей. Вона і становить **реальну заробітну плату**.

Розглянемо основні фактори, що визначають динаміку реальної заробітної плати (рис. 8.2).

Рис. 8.2. Фактори, що впливають на динаміку реальної заробітної плати

В розвинутих країнах ринкової економіки уже з середини ХХ ст. законодавчо почали встановлювати *мінімальні рівні заробітної плати*. **Мінімальна заробітна плата** – це встановлена державою нижня межа оплати праці за фактично відпрацьовану повну місячну норму робочого часу найменш кваліфікованого робітника, що забезпечує нормальні умови відтворення його робочої сили (його сім'ї). Для їх визначення використовується так званий *прожитковий мінімум*, або метод бідності. Він визначається для сім'ї, що складається з працівника, його дружини та двох дітей.

Отже, **заробітна плата** – це складна економічна категорія, що виражає відносини між найманими працівниками і роботодавцями з приводу розподілу створеної нової вартості. В той же час вона виступає, з одного боку, ціною специфічного товару, який продають на ринку праці наймані працівники, а з іншого – основним доходом останніх, що забезпечує їх життєдіяльність. Роль заробітної плати в ринковій економіці проявляється у тих функціях, які вона виконує (рис. 8.3).

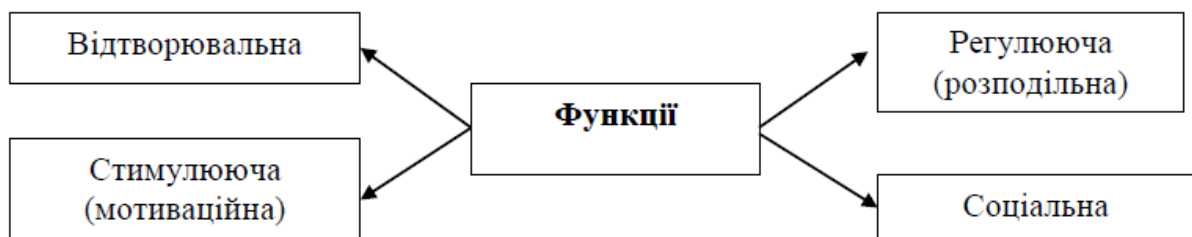

Рис. 8.3. Функції заробітної плати

Функції заробітної плати реалізуються через її *організацію*, яка являє собою приведення її складових елементів у певну систему. Основою цієї системи є законодавчі та інші нормативні акти, що регулюють заробітну плату, генеральна угода на державному рівні, галузеві (регіональні) угоди, колективні і трудові договори. Виділяють два рівні системи організації заробітної плати.

Перший рівень складається на ринку праці, де наймані працівники і роботодавці визначають умови найму робочої сили, що закріплюються трудовою угодою. Це створює підстави для поширення на найманого працівника норм колективного договору, що регулює формування заробітної плати. **Другий рівень організації заробітної плати формується безпосередньо на підприємстві**, де відбувається використання найманої робочої сили і визначається розмір заробітку залежно від чинних на підприємстві норм і нормативів та результатів роботи працівника.

Головним призначенням організації заробітної плати є **визначення розміру заробітної плати працівників** залежно від тих факторів, що її формують: складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівників, результатів їх праці та господарської діяльності підприємства. Загальний розмір заробітної плати складається з двох частин: *основної та додаткової*. *Основна заробітна плата* – це винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці у вигляді норм виробітку та обслуговування і посадових окладів. До *додаткової заробітної плати* належить винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці. Вона включає доплати, надбавки, гарантійні і компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством, та премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій.

Основою організації заробітної плати є *тарифна система*. Це сукупність нормативних документів, за допомогою яких встановлюється рівень заробітної плати працівників залежно від умов її диференціації. Саме за допомогою тарифної системи розв'язується найскладніше завдання організації заробітної плати – здійснюється її диференціація залежно від ознак, що характеризують якість праці і кваліфікацію працівника. На основі тарифної системи визначають розмір заробітної плати з огляду на складність праці, її умови (важкість, шкідливість, інтенсивність, привабливість) та кваліфікацію і відповідальність працівника. Цю функцію тарифна система виконує через свої структурні елементи (див. рис. 8.4).

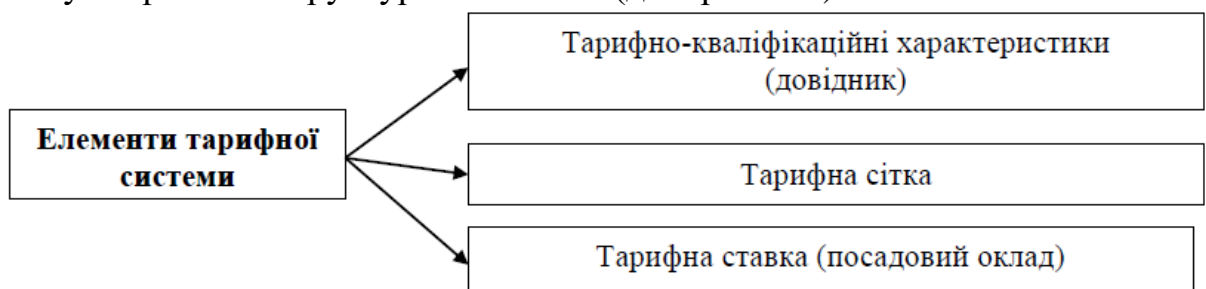

Рис. 8.4. Структура тарифної системи

Організація заробітної плати включає і такий складовий елемент, як її форми та системи (рис. 8.5).

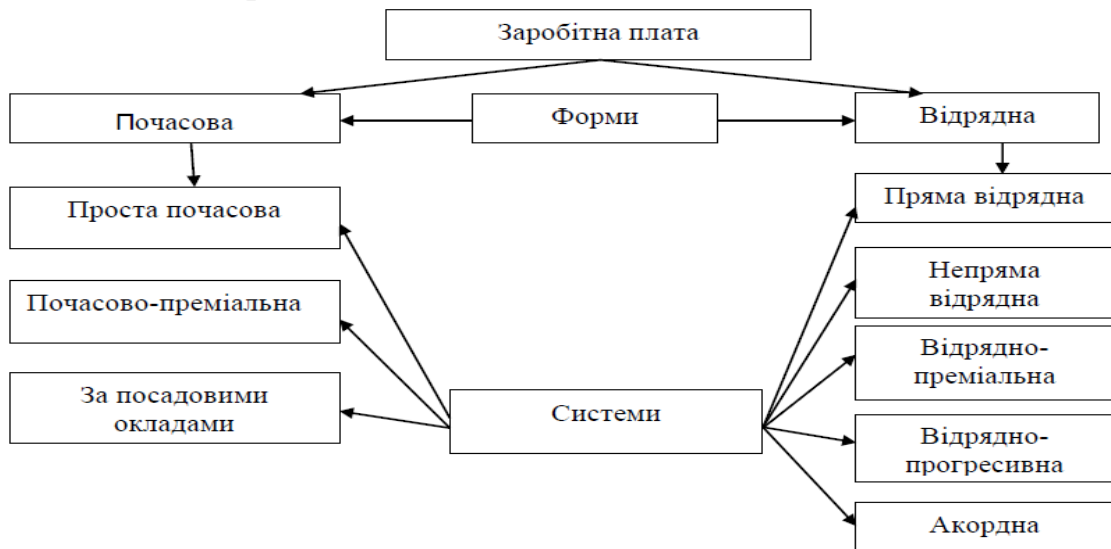

Рис. 8.5. Форми і системи заробітної плати

Організація оплати праці в Україні здійснюється на підставі законодавчих та інших нормативних актів; генеральної угоди на державному рівні; галузевих та регіональних угод; колективних угод; трудових угод.

Сімейні доходи, структура їх використання та рівень життя

Сімейний дохід – сума доходів свідомо організованої на основі родинних зв'язків та спільності побудови невеликої групи людей, життєдіяльність яких спрямована на реалізацію соціальних, економічних та духовних потреб індивідів, сім'ї, суспільства в цілому.

Сімейних дохід – економічна основа відтворення сім'ї.

Існують різні джерела формування сімейних доходів:

заробітна плата, премії тощо;

доходи від власності (процен, рента, орендна плата, прибуток, дивіденти, тощо;

доходи від особистого підсобного господарства;

доходи від кооперативної діяльності;

доходи від індивідуальної трудової діяльності;

державні трансфертні платежі (пенсії, стипендії, допомоги безробіття послуги в галузі охорони здоров'я, освіти тощо);

доходи від інших джерел (спадщина, дарування, виграші, аліменти тощо);

субсидії, дотації і компенсації тощо.

Крім того, можуть бути нелегальні доходи.

Структура доходів за джерелами досить різноманітна і залежить від структури суспільних відносин країни, рівня розвитку продуктивних сил.

Доходи населення в ринковій економіці виконують такі функції:

добробуту – забезпечення певного рівня життя населення;

мотиваційну – створення стимулів;

соціальну – формування якісного життя (умови праці, відпочинку, охорона правопорядку, дотримання прав людей та ін.).

Доходи сімей використовуються на *споживання, виплату податків та заощадження*. Розподіл доходів дає змогу отримати уявлення про рівень життя в країні, вирішення соціальних проблем.

Соціальний захист населення

Соціальний захист населення є комплексом економічних, соціальних та правових заходів і сукупністю інститутів, що забезпечують усім громадянам країні рівні можливості для підтримання певного рівня життя, а також підтримку окремих соціальних груп населення.

Це призначення виконується через дві його функції – лікувальну і запобіжну. **Лікувальна функція** пов'язана із запровадженням механізмів боротьби з бідністю, що передбачають адресну допомогу малозабезпеченим верствам населення, надання житлових субсидій, допомоги сім'ям з дітьми тощо. Ці заходи, по суті, лікують певні групи людей, становище яких можна охарактеризувати як хворобу бідності. **Запобіжна функція** соціального захисту є превентивною, тобто пов'язана з попередженням бідності шляхом надання індивідам можливості під час свого періоду активної економічної діяльності здобути право на забезпечення собі нормального рівня життя у разі втрати роботи та працездатності, хвороби, нещасного випадку.

Система соціального захисту включає *три суб'єкти: державу, юридичні особи і громадян*. Частина її заходів стосується усіх членів суспільства, а решта адресована окремим соціальним групам. *Перша група заходів* стосується забезпечення можливості для кожної особи застосування своїх здібностей і отримання доходу, визначення офіційного прожиткового мінімуму, захисту інтересів споживачів, індексації доходів. *Друга група заходів* соціального захисту стосується окремих груп населення, зокрема безробітних, пенсіонерів, інвалідів, ветеранів праці та військової служби, сімей з дітьми, дітей-сиріт, вимушених переселенців та біженців, що зазнали впливу катастроф (повінь, землетрус, засуха тощо). Система соціального захисту ґрунтується на таких принципах, як всезагальність, доступність, різноманітність видів забезпечення, адекватність рівню розвитку економіки країни.

Залежно від призначення заходів формується і структура системи соціального захисту (рис. 8.6).

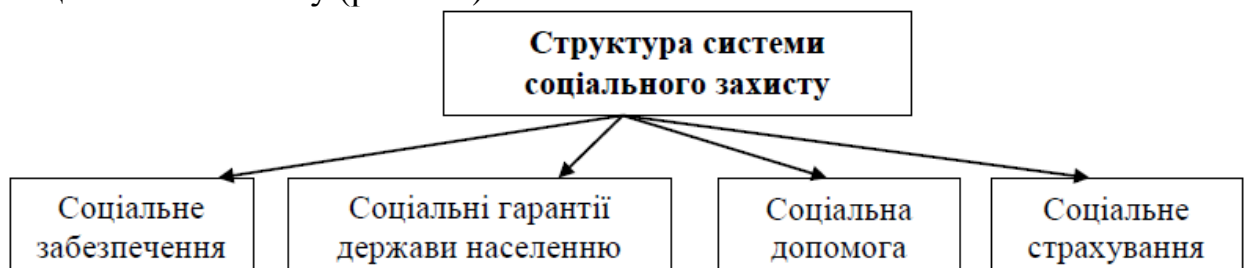

Рис. 8.6. Складові системи соціального захисту населення

Соціальні програми як джерело формування доходів населення

Соціальні програми – це щорічно розроблювані урядом заходи з метою соціального захисту тих категорій населення, які з різних причин в умовах ринкової економіки не можуть заробити кошти в обсягах, достатніх для підтримання певного рівня життя, нормативи якого визначаються даними програмами. Кошти, передбачені соціальними програмами, формуються за рахунок державного бюджету, відрахувань підприємств усіх форм власності та господарювання, організацій, установ і окремих працівників. Розподіляють їх серед малозабезпечених верств населення безоплатно або на пільгових умовах.

У вітчизняній літературі кошти, які формуються з метою соціального захисту населення, отримали назву суспільні фонди споживання (СФС).

Способи розподілу суспільних фондів споживання розрізняються таким чином:

залежно від праці (оплачувані відпустки, пенсії по інвалідності і старості, виплати по соціальному страхуванню, виплати за час непрацездатності);

незалежно від праці (виплати на допомогу багатодітним та одиноким матерям, санітарно-курортне лікування, дотація держави на утримання дітей в дитячих дошкільних закладах, школах інтернатах тощо);

залежно від потреби і в міру останньої через відповідні заклади невиробничої сфери, мають "незримий" характер, тобто не фіксуються в бюджеті сім'ї (послуги освіти, медицини, фізичної культури тощо). Послугами навчальних закладів більше користуються ті, у кого в сім'ї діти шкільного віку, медичну допомогу отримує більше той, хто хворіє тощо.

В Україні соціальні програми можна поділити на два види: програми спільного задоволення потреб і програми для непрацездатних.

ТЕМА 9. Економічна роль держави в ринковій економіці

План

1. Еволюція теоретичних уявлень на роль держави в економіці
2. Державне регулювання економіки: суб'єкти, об'єкти та функції
3. Методи державного регулювання економічних процесів

Основні концепції державного регулювання економіки: - концепція державного регулювання Д. Кейнса; - теорія «економіки пропозиції»; - монетарна концепція М. Фрідмена.

- Д. Кейнс обґрунтував необхідність активного державного втручання в економіку і запропоновані інструменти регулювання: збільшення інвестицій через: збільшення державних витрат (розширення державних закупівель товарів і послуг, державне інвестування); зниження ставки відсотку за кредит; підняття рівня ефективності капіталовкладень.

- «Економіка пропозиції» ґрунтується на необхідності зниження податкових ставок, що призведе до стимулювання економічного зростання та розвитку підприємницької діяльності. Це твердження відображає крива А.

Лаффера, яка демонструє залежність податкових надходжень у бюджет від ставок податків. Теорія покликана стимулювати економічне зростання за рахунок перерозподілу національного доходу в інтересах приватних власників, а також розвиток підприємницької діяльності.

- Монетарна концепція М. Фрідмана. - вирішальним фактором зміни цін, доходів населення та темпів розвитку виробництва вважав зміну кількості грошей. Довів, що існує тісний зв'язок між грошовою масою та рівнем цін і тому боротьба з інфляцією повинна бути спрямована на контроль за грошовою масою.

В сучасних умовах склалися такі моделі державного регулювання:

- 1) американська – регулювання зводиться до використання насамперед податково-бюджетних методів, з метою створення сприятливих умов для розвитку конкуренції та підприємництва;

- 2) японська – система взаємодії державних органів та корпорацій, спрямована на досягнення стратегічних цілей в економіці;

- 3) шведська – активне втручання держави у процес розподілу та перерозподілу доходів з метою створення сильної системи соціального захисту населення;

- 4) німецька – система управління національною економікою з активним використанням ринкових регуляторів та створення на державному рівні ефективної системи соціального захисту громадян.

Державне регулювання економіки: суб'єкти, об'єкти та функції

Держава здійснює макроекономічну політику: фінансову (емісія грошей, встановлення облікової ставки, норми обов'язкових резервів); соціальна (регулювання заробітної плати, цін та зайнятості); зовнішньоекономічна (митні тарифи, обмінний курс валют, валютний контроль); науково - технічна політика; антимонопольна політика; структурна або промислова політика; амортизаційна політика.

Економічні функції держави:

- 1) Правова – пов'язана з законодавчим оформленням статусу суб'єкта виробничих відносин, встановлення норм і правил господарювання, формування організаційної структури управління, правовим оформленням відносин власності.

- 2) Відтворювально-технологічна – обумовлює нормальний хід процесу відтворення, а саме: створює умови для забезпечення виробництва необхідними ресурсами, задоволення людей потрібними матеріальними і духовними благами, а також умови для їх освіти, виробничого навчання і життя.

- 3) Прогнозування – визначає пріоритетні орієнтири економічного розвитку, які розробляються на основі прогнозування розвитку економіки, виявлення тенденцій і напрямів структурної перебудови, формування механізмів ринкового господарства, забезпечення зайнятості населення і регулювання безробіття.

4) Регулювання – система державних заходів, спрямованих на забезпечення нормальних умов ефективного функціонування ринку і вирішення соціально-економічних проблем розвитку національної економіки.

Функції держави (альтернативний погляд):

1) *законотворча* – прийняття законів, що регулюють економічну діяльність, антимонопольне законодавство;

2) *перерозподільна* – здійснює перерозподіл ресурсів та доходів;

3) *стабілізуюча* – прийняття антициклічних програм, боротьба з безробіттям та інфляцією.

Цілі державного регулювання економіки: раціональне використання ресурсів для досягнення макроекономічної ефективності; збалансований розвиток економіки, задоволення соціально-економічних потреб суспільства; забезпечення конкурентноздатності вітчизняних товарів на світовому ринку (виробництво товарів і послуг відповідно до вимог якості та стандартів світового ринку); реалізація соціальних цілей розвитку суспільства (дотримання вимог екологічної безпеки, забезпечення ефективної зайнятості, задоволення культурних та духовних потреб суспільства).

Форми державного регулювання економіки:

1. Короткострокова державна економічна політика (емпіричне регулювання) – комплекс антикризових заходів держави, спрямованих на пом'якшення наслідків економічної кризи. Здійснюється через політику прискореної амортизації, субсидій, державну допомогу окремим фірмам чи галузям, дисконтну політику.

2. Довгострокова державна економічна політика здійснюється у формі економічного програмування, яке включає: установлення загального рівня видатків та пріоритетів фінансування; виплати по окремим програмам. Розрізняють: кон'юнктурне, структурне програмування.

Методи державного регулювання економічних процесів

Методи державного регулювання – система форм і заходів впливу на діяльність підприємств (об'єднань) усіх форм власності, на інтереси окремої людини, трудових колективів, соціальних верств у всіх сферах економіки. Основні методи:

- *прямі* – адміністративні методи впливу;
- *непрямі* – економічні методи впливу.

Форми прямих методів: держконтракт і держзамовлення, ліцензування, субсидія, субвенція, дотація, державні стандарти і нормативи, фіксовані ціни на товари і тарифи на послуги. Форми та інструменти непрямих методів: фіскальна політика (державні видатки, податки); монетарна (операції на відкритому ринку).

ТЕМА 10. Сучасне світове господарство

План

1. Поняття світового господарства та етапи його розвитку
2. Міжнародний поділ праці та його особливості в сучасних умовах

3. Міжнародна торгівля та її особливості на сучасному етапі
4. Міжнародний рух капіталів
5. Міжнародна міграція робочої сили
6. Сучасні міжнародні науково-технічні зв'язки

Світове господарство – сукупність національних господарств, взаємопов'язаних та взаємодіючих на основі міжнародного поділу праці.

Структура світового господарства:

1. Регіональна система (ЄС, АСЕАН, АПЕК, НАФТА);
2. Функціональна система (СОТ, МВФ, МОП, НАТО).

Класифікація країн світового господарства:

1) *За формою господарських систем:*

- країни з розвиненою ринковою економікою;
- з ринковою економікою;
- що розвиваються;
- з перехідною до ринкової економіки;
- країни з неринковою економікою.

2) *За ступенем економічного розвитку:*

- високорозвинені; середньо розвинені;
- низьким рівнем розвитку.

Крім того виділяють: нові індустріальні країни Південно-Західної Азії та Латинської Америки; високодохідні нафтоекспортуючі країни; найменш розвинені країни.

Міжнародний поділ праці та його особливості в сучасних умовах

Міжнародний поділ праці – вищий ступінь розвитку територіального поділу праці між країнами, який спирається на стійку, економічно вигідну спеціалізацію виробництва і веде до взаємного обміну результатами виробництва між ними у кількісних і якісних співвідношеннях.

Форми МПП:

1. міжнародна спеціалізація виробництва;
2. міжнародне кооперування виробництва.

Інтернаціоналізація виробництва – встановлення стійких виробничих зв'язків між підприємствами різних країн, внаслідок чого виробничий процес в одній країні стає частиною процесу, що протікає в світовому масштабі.

Форми інтернаціоналізації економіки: інтеграційна – об'єднання ринків ресурсів і виробництв у зону вільної торгівлі, створення спільних підприємств; транснаціональна – взаємо переплетення економік різних країн у результаті функціонування транснаціонального капіталу (ТНК), створення програм міжнародного менеджменту та інформаційних систем.

Міжнародна економічна інтеграція – процес господарсько – політичного об'єднання країн на основі розвитку глибоких, стійких взаємозв'язків і поділу праці між національними господарствами, взаємодії їх відтворювальних структур на різних рівнях і в різних формах. Форми економічної інтеграції:

- 1) зона вільної торгівлі;
- 2) митний союз;
- 3) спільний ринок;
- 4) економічний союз;
- 5) валютний союз;
- 6) політичний союз.

Форми міжнародних економічних відносин: 1) *світова торгівля*; 2) *міжнародний рух капіталу*; 3) *міграція робочої сили*; 4) *науково-технічне співробітництво*; 5) *міжнародні валютно-фінансові відносини*.

Міжнародна торгівля та її особливості на сучасному етапі

Світова торгівля – форма економічних відносин, яка передбачає обмін товарами й послугами і базується на міжнародному поділі праці. Концепції міжнародної торгівлі: вільна торгівля (фритредерство); протекціонізм (політика держави, спрямована на стимулювання національної економіки, на захист внутрішнього ринку від іноземної конкуренції).

Інструменти торговельних обмежень:

1) **мито** – податок, що справляється за перевезення через державний кордон країни (експорт – імпорт) товарів та інших матеріальних цінностей:

- 1) *ввізне* – справляється державою з імпортованих товарів;
- 2) *вивізне* – справляється державою з експортованих товарів;
- 3) *фіскальне* – на товар, який не виробляється в країні; протекціоністське – на захист вітчизняного виробника від іноземної конкуренції;
- 4) *адвалерне* – нараховується у відсотках до митної вартості товарів;
- 5) *специфічне* – нараховується у встановленому грошовому розмірі на одиницю товару; 6) *комбіноване* – поєднує обидва види митного оподаткування;
- 7) *антидемпінгове* – застосовують у разі ввезення товарів за ціною, значно нижчою на конкурентному ринку;
- 8) *компенсаційне* – у разі того, коли виробництво або експорт товару субсидувалися.

2) **немитні обмеження** – імпортні квоти – певний обсяг товару (в одиницях або за вартістю), який дозволено імпортувати в країну протягом року; ліцензування – заборона вільного ввозу або експорту товарів без наявності ліцензії; встановлення стандартів якості продукції; добровільне обмеження експорту; ембарго – заборона державою ввозу до країни або вивозу з країни окремих видів продукції.

Визначимо деякі обмеження при здійсненні Україною зовнішньоекономічних зв'язків:

- суттєві екологічні проблеми, наприклад, наслідки Чорнобиля;
- структурна недосконалість, наприклад, у колишньому СРСР до 80 % промислового виробництва України не мало закінченого технологічного циклу;
- значна залежність від зовнішнього постачання енергоносіїв;

- проблеми оподаткування, державного регулювання, правових суперечок;

- проблеми корупції, адміністративного тиску, невиконання судових рішень та ін.

Міжнародний рух капіталів

Міжнародний рух капіталів – переміщення засобів за кордон (або з-за кордону) з метою отримання прибутку. Форми міжнародного руху капіталів та критерії класифікації

Форми вивозу капіталу:

За суб'єктами - (приватний, державний, міжнародних організацій);

За об'єктами - (грошовий і товарний);

За строками - (довгостроковий і короткостроковий);

За способом отримання доходу на капітал - (позичковий (позики, кредити, банківські депозити), підприємницький (прямі, портфельні інвестиції)).

Міжнародна міграція робочої сили

Міжнародна міграція робочої сили – переміщення працездатного населення з однієї країни в іншу з метою пошуку роботи, нових сфер застосування своїх здібностей, кращих умов життя.

Форми міжнародної міграції робочої сили:

1. *Безповоротна* – зміна постійного місця проживання.

2. *Тимчасова* – зміна місця проживання на визначений час.

3. *Сезонна* – пошук сезонної роботи за межами своєї країни.

4. *Маятникова* – регулярні поїздки у пошуках роботи.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Економічна теорія: Політична економія: підручник / за заг. ред. С. І. Юрія. К.: Кондор, 2018. 604 с.
2. Камінська Т. М. Основи економічної науки: підручник. К.: ВСВ «Медицина», 2018. 232 с.
3. Кокарев І. В. Основи економічної теорії : навч. посібник / І. В. Кокарев. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 100 с.
4. Мочерний С. В., Устенко О. А. Основи економічної теорії: навч. посіб. К.: Академія, 2018. 502 с.
5. Перехідна економіка: підручник / В. М. Геєць, Є. Г. Панченко, Е. М. Ліанова та ін.; за ред. В. М. Гейця. К.: Вища школа, 2018. 590 с.

Допоміжна

1. Bulakh T., Rusina Y., Koval A., Lytvyn O., Budiakova O. Modeling of the functional dependence of VAT tax liabilities on input VAT for the enterprises. *International Journal of Scientific & Technology Research*. 2020. Vol. 9. P. 5881-5886. URL: <http://www.ijstr.org/final-print/mar2020/Modeling-Of-The-Functional-Dependence-Of-Vat-Tax-Liabilities-On-Input-Vat-For-The-Enterprises.pdf>
2. Bulakh T., Plakhotnikova L., Hromadskyi R. Classification of Franchising and Specifics of Its Types in Business Operation. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту*. 2020. № 4. С. 77-83.
3. Булах Т. М., Кравченко І. С., Резнікова Н. В., Іващенко О. А. Соціальне становище як детермінуюча складова механізму управління економічним розвитком села. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики*. 2021. № 1 (36). С. 398-407. URL: <https://fkd.ubs.edu.ua/index.php/fkd/article/view/2938>
4. Залюбовська С. С., Булах Т. М. Історичні аспекти формування основних засад сутності державного боргу та підвищення ефективності управління ним. *Вісник Університету «Україна». Серія: «Економіка, менеджмент, маркетинг»*. 2021. №4 (31). С. 33-48. URL: <https://economics.com.ua/s67-istorichni-aspekti-formuvannya-osnovnih-zasad-sutnosti-derjavnogo-borgu-ta-pidvischennya-efektivnosti-upravlinnya-nim>
5. Залюбовська С. С., Колупаєв Ю.Б., Токарева К.Р. Теоретичні аспекти історичного розвитку ринку цінних паперів в Україні. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту*. 2019. № 3. С.120-130. URL: <http://194.44.12.92:8080/jspui/handle/123456789/4213>
6. Крот Л. Розвиток ідей маржиналізму та їх відображення у вітчизняній економічній думці. *Приазовський економічний вісник*. 2021. № 1(24). С. 3-9.
7. Ожелевська Т. С. Економічна теорія та економічна реальність України: інституційна пастка. *Економіка та держава*. 2021. № 8. С. 98–104.

Інформаційні ресурси

1. Економічна бібліотека онлайн. URL: <http://www.finance-library.com.ua>.
2. Економічна онлайн-бібліотека. URL: <http://www.ecolib.com.ua>.
3. Економічний портал. URL: <http://www.econhouse.ru>.
4. Економічна теорія. URL: <http://www.economictheory.blogspot.com>.
5. Електронна бібліотека. URL: <http://www.infolibrary.com.ua>.
6. Освіта в Україні. URL: <http://www.osvita.ua>.
7. Онлайн бібліотека підручників. URL: <http://www.studentam.net.ua>
8. Підручники он-лайн. URL: <http://www.bookz.com.ua>
9. Українська електронна бібліотека. URL: <http://www.libr.org.ua>
10. Українські підручники онлайн. URL: <http://www.buklib.net>